BR
63
F4
v.20

Florilegium Patristicum
tam veteris quam medii aevi auctores complectens

Ediderunt

Bernhardus Geyer
S. Theologiae Doctor,
in Universitate Bonnensi Professor ordinarius

et

Johannes Zellinger
S. Theologiae Doctor,
in Universitate Monacensi Professor ordinarius

Fasciculus XX

Bonnae Sumptibus Petri Hanstein
MCMXXIX

Anselm, Saint, abp. of Canterbury, 1033-1109.

S. ANSELMI

Cantuariensis Archiepiscopi

Liber

Monologion

Recensuit

Franciscus Salesius Schmitt

Monachus Grissoviensis

Bonnae Sumptibus Petri Hanstein

MCMXXIX

CLgA

41598

BR
63
F4
v.20

J.-Nr. 995 I/29.

Imprimatur.

Coloniae, die 20. Martii 1929.

Vicarius archiepiscopi generalis
Dr. Vogt.

Imprimatur.

Grüssau, die 25. Februarii 1929.

† Albertus, Abbas.

Copyright by Petri Hanstein, Bonn 1929
Druck: Pierersche Hofbuchdruckerei Stephan Geibel & Co., Altenburg, Thür.

PROLEGOMENA.

Monologion, inter omnia S. Anselmi opera maxima forte admiratione dignum, ab eo, cum prior monasterii Beccensis in Normandia esset (1063—78), precibus fratrum, imprimis Mauritii cuiusdam, compositum est. Libro non ab initio hic titulus *Monologion* ab auctore datus est. Nam ante eius editionem auctor modestus eum sine nomine et titulo suo quondam magistro Lanfranco, tunc archiepiscopo Cantuariensi, examinandum transmisit; deinde sub titulo *Exemplum meditationis de ratione fidei*[1] nullo addito nomine auctoris edidit; paulo post, cum liber *Proslogion* iam in lucem prodisset, Hugone archiepiscopo Lugdunensi et legato Apostolico in Gallia iubente operi nomen suum praefixit et novam inscriptionem apposuit: *Monologuium de ratione fidei;* postremo denique omissis verbis *de ratione fidei* formam ex toto Graecam *Monologion* statuit.[2]

Quo anno hic sagacis ingenii et intentae meditationis fructus in lucem editus sit, non satis constat; certe ante annum 1078, nam eum prioratus munere fungentem hoc opusculum concepisse e vita ab Eadmero eius fido comite conscripta scimus[3]; non tamen ante annum 1070, quo Lanfrancus ad sedem archiepiscopalem Cantuariensem evectus est.

Neque etiam quem ordinem inter Anselmi scripta hoc opus teneat, certo constat. Eadmerus[4] Monologion quinto quidem loco enumerat, non tamen ordinem innuere vult chronologicum[5], immo in opusculo *De veritate* primo loco ab eodem posito iam scriptum supponitur[6]. Ex tenore *Ep. IV, 103* et *I, 63*[7] concludere licet Monologion primum opus theologicum Anselmi fuisse.

De editionibus omnium operum eius et praesertim de postrema a Gabriele Gerberon e congregatione S. Mauri curata (Parisiis 1675, 1721 = PL 158—159) eiusque valore critico iam in prolegomenis ad editionem libri Anselmiani *Cur deus homo*[8] disserui. In Monologio

---

[1] Ms. Sagiense (= abbatiae S. Martini de Séez), certe optimus inter codices a Gerberon (cf. infra) adhibitos, adhuc hoc titulo ornatus erat.

[2] Cf. *Monol.*, Prologum, p. 1; *Proslogion*, Prooemium, PL 158, 223 ss.; *Ep. II, 17*, ib. 1166 s.; *Ep. IV, 103*, l. c. 159, 252. Titulus „Monologium", quo Gerberon aliique post eum usi sunt, fundamento caret; in incunabulis typographicis (*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Bd. II, Leipzig 1926, n. 2032—4) bene „Monologion" legimus.

[3] PL 158, 62 s.

[4] ibidem.

[5] „Fecit quoque libellum unum, quem Monologion appellavit" (sine temporis mentione).

[6] Cf. *De veritate*, cc. I et X, PL 158, 468 s. et 479.

[7] PL 158, 1134.

[8] Fasc. XVIII huius collectionis, p. VII.

edendo cum lectiones novem codicum in Gallia asservatorum diligenter quidem notaret, ipsos tamen minime secutus est[1]. Textus ab eo constitutus aliquoties separatim recusus est, ita Erlangae 1834, Brixiae 1854, Tubingae 1863 curante Carolo Haas (cum emendationibus), Oeniponti 1874 editore H. Hurter in collectione: *S. Patrum opuscula selecta*, vol. XXVIII. Recensio melior iuxta aliquod ms. Bruxellense invenitur in: G. C. Ubaghs, De la connaissance de Dieu ou Monologue et Prosloge avec les appendices, Louvain 1854.

Praedicto loco rationes, quae pro Monologio quoque valent, attuli, cur in adornanda mea editione neglecta quacumque alia solis manuscriptis electis confisus sim. Praesens haec recensio his codicibus manuscriptis optimae notae nititur: Cod. Bodley 271 bibliothecae Bodleianae Oxoniensis et Cod. lat. Monacensi 21248, quos in editione libri *Cur deus homo* descripsi[2], tertius adiungitur Cod. Rawlinson A 392 bibliothecae Bodleianae Oxoniensis.

B In cod. ms. Bodley 271 (= *B*), qui nobis traditionem Cantuariensem servavit[3], Monologion a fol. 1^{r} ad fol. 23^{v} invenitur. Ante fol. 1 proh dolor! hodie duo folia, quae saeculo XVII. adhuc exstabant[4], desiderantur, ita ut Monologii prologus, index capitulorum, pars primi capituli desint. Textus numeris in margine positis in capitula dividitur.

M Clm. 21248 (= *M*), Ulmensis quondam, saec. XII. ineunte exaratus, a fol. 58^{r}—80^{r} Monologion continet. Initia capitulorum numeris te litteris initialibus signantur.

R Cod. Rawl. A 392 (= *R*), membranaceus, in folio minori, ff. 100, iam ineunte saec. XII. diligenter conscriptus est in usum monasterii Troarnensis vicini abbatiae Beccensis, cuius abbate Arnulpho Anselmus familiariter usus est[5]; vetustate ergo et provenientia pariter praeclarus est. Monologion, fol. 2^{r}—30^{v}, praecedit fol. 1^{v} *Ep. IV, 103* (ad Lanfrancum, cf. supra). Initia capitulorum numeris et litteris initialibus notantur. Inter fol. 6 et 7 unum folium deest. Nonnullis in locis codex aliquantulum corruptus est; litteras, quae legi non possunt, in apparatu critico suo loco punctis indicavi.

Hi tres codices minime immediate ab invicem dependent. Consensus inter *B* et *M* fere aequalis est ac in libro *Cur deus homo*[6], nec *R* nisi paucis in locis discedit, quare lectionem *B—M* confirmat.

---

[1] Ita v. gr. Monologion in 79 capita dividit, cum omnia manuscripta ab eo excussa 80 capitula numerent (in typographicis incunabulis 77 tantum cc. inveniuntur).

[2] p. VIII.

[3] Cf. A. Wilmart, in introductione ad vol. XI. coll. „*Pax*": A. Castel, *Méditations et Prières de S. Ans.*, Maredsous 1923, p. XLVIII.

[4] Ex notitia Catalogi bibl. Bodl. nondum publicati, a bibliothecario assistente F. R. D. Needham mecum benigne communicata.

[5] Cf. *Ep. IV, 141*, PL 159, 172 s.

[6] Cf. l. c. p. VIII s.

Scripserunt de Monologio inter alios:

Card. d'Aguirre, S. Anselmi theologia, 3 vol. Salamancae 1678—81, Romae 1690.

J. G. Fr. Billroth, De Anselmi Cantuariensis Proslogio et Monologio, diss. historico-critica, Lipsiae 1832.

J. L. Klee, De s. Anselmi Cant. Proslogio et Monologio, Lipsiae 1832.

F. R. Hasse, Ans. v. Cant. II. Bd. Leipzig 1852, p. 113—232.

M. Rule, The life and times of St. Ans. I. London 1883, p. 174—81.

P. Ragey, Histoire de S. Ans. I. Paris 1889, p. 275—89.

J. Draeseke, Zu Anselms Monologium und Proslogium, Neue kirchl. Zeitschr. II, 1900, 243—57.

M. Grabmann, Gesch. d. scholast. Methode I. Freiburg 1909, p. 324—26.

Reliquum est, ut bibliothecis Bodleianae Oxoniensi et Monacensi, quae mihi manuscriptorum tabulas phototypicas liberaliter procuraverunt, necnon omnibus iis, qui aliunde in adornanda hac editione me adiuverunt, maxime huius collectionis editori, professori Dr. B. Geyer, maximas referam gratias.

Scribebam Pragae, in abbatia de Emaus,
die 19. Februarii 1929.

Digitized by the Internet Archive
in 2025 with funding from
Graduate Theological Union

https://archive.org/details/sanselmicantuari20unse

INCIPIT PROLOGUS IN MONOLOGION LIBRUM ANSELMI.

Quidam fratres saepe me studioseque precati sunt, ut quaedam, quae illis de meditanda divinitatis essentia et quibusdam aliis huiusmodi meditationi cohaerentibus usitato sermone colloquendo protuleram, sub quodam eis meditationis exemplo describerem. Cuius scilicet scribendae meditationis magis secundum suam voluntatem quam secundum rei facilitatem aut meam possibilitatem hanc mihi formam praestituerunt: quatenus auctoritate scripturae penitus nihil in ea persuaderetur, sed quidquid per singulas investigationes finis assereret, id ita esse plano stilo et vulgaribus argumentis simplicique disputatione et rationis necessitas breviter cogeret et veritatis claritas patenter ostenderet. Voluerunt etiam, ut nec simplicibus paeneque fatuis obiectionibus mihi occurrentibus obviare contemnerem. Quod quidem diu tentare recusavi atque me cum re ipsa comparans multis me rationibus excusare tentavi. Quanto enim id, quod petebant, usu sibi optabant facilius, tanto illud mihi actu iniungebant difficilius. Tandem tamen victus cum precum modesta importunitate tum studii eorum non contemnenda honestate, invitus quidem propter rei difficultatem et ingenii mei imbecillitatem, quod precabantur, incepi, sed libenter propter eorum caritatem, quantum potui, secundum ipsorum definitionem effeci. Ad quod cum ea spe sim adductus, ut, quidquid facerem, illis solis, a quibus exigebatur, esset notum, et paulo post eisdem idipsum ut vilem rem fastidientibus contemptu esset obruendum — scio enim me in eo non tam precantibus satisfacere potuisse, quam precibus me prosequentibus finem posuisse —, nescio tamen, quo pacto sic praeter spem evenit, ut non solum praedicti fratres, sed et plures alii scripturam ipsam quisque sibi eam transcribendo in longum memoriae commendare satagerent.

Quam ego saepe retractans nihil potui invenire me in ea dixisse, quod non catholicorum patrum et maxime beati Augustini scriptis

---

Signa: *B* = Ms. Bodley 271.
M = Cod. lat. Monacensis 21248.
R = Cod. Rawlinson A 392.

1—2 INC. PROL. ANSELMI ARCHIEPISCOPI CANTUARIENSIS IN LIBRO MONOLOGION *M* 1ss. *desunt duo priora folia in B*

13 paeneque]. e. eque *R* 14 Quod].... *R* 15 mecum rem ipsam *ex* me cum re ipsa *corr. in M* 15 mul . . . *R* 17 cum] tum *ex* cum *corr. in M*

cohaereat. Quapropter, si cui videbitur, quod in eodem opusculo aliquid protulerim, quod aut nimis novum sit aut a veritate dissentiat, rogo, ne statim me aut praesumptorem novitatum aut falsitatis assertorem exclamet, sed prius libros praefati doctoris Augustini de trinitate diligenter perspiciat, deinde secundum eos opusculum meum diiudicet[1]. Quod enim dixi[2] summam trinitatem posse dici tres substantias, Graecos secutus sum, qui confitentur tres substantias in una persona eadem fide, qua nos tres personas in una substantia[3]. Nam hoc significant in deo per substantiam, quod nos per personam. Quaecumque autem ibi dixi, sub persona secum sola cogitatione disputantis et investigantis ea, quae prius non animadvertisset, prolata sunt, sicut sciebam eos velle, quorum petitioni obsequi intendebam.

Precor autem et obsecro vehementer, si quis hoc opusculum voluerit transcribere: ut hanc praefationem in capite libelli ante ipsa capitula studeat praeponere. Multum enim prodesse puto ad intelligenda ea, quae ibi legerit, si quis prius, qua intentione quove modo disputata sint, cognoverit. Puto etiam, quod, si quis hanc ipsam praefationem prius viderit, non temere iudicabit, si quid contra suam opinionem prolatum invenerit.

FINIT PROLOGUS.

---

20 FIN. PR. *om. R*

---

[1] cf. Ans., *Ep.* I, 68, PL 158, 1138 s.

[2] c. LXXIX, p. 64s.

[3] cf. Ans., *De fide trinitatis* etc. PL 158, 284; *Ep.* I, 68, ib. 1139; *Ep.* I, 74, ib. 1144; *Ep.* IV, 104, l. c. 159, 252 ss.

INCIPIUNT CAPITULA.

I. Quod sit quiddam optimum et maximum et summum omnium, quae sunt.

II. De eadem re.

III. Quod sit quaedam natura, per quam est, quidquid est, et quae per se est, et est summum omnium, quae sunt.

IV. De eadem re.

V. Quod, sicut illa est per se et alia per illam, ita sit ex se et alia ex illa.

VI. Quod illa non sit ulla iuvante causa ducta ad esse, nec tamen sit per nihil aut ex nihilo; et quomodo intelligi possit esse per se et ex se.

VII. Quomodo omnia alia sint per illam et ex illa.

VIII. Quomodo intelligendum sit, quia fecit omnia ex nihilo.

IX. Quod ea, quae facta sunt de nihilo, non nihil erant, antequam fierent, quantum ad rationem facientis.

X. Quod illa ratio sit quaedam rerum locutio, sicut faber prius apud se dicit, quod facturus est.

XI. Quod tamen multa sit in hac similitudine dissimilitudo.

XII. Quod haec summae essentiae locutio sit summa essentia.

XIII. Quod, sicut omnia per summam essentiam facta sunt, ita vigeant per ipsam.

XIV. Quod illa sit in omnibus et per omnia, et omnia sint ex illa et per illam et in illa.

XV. Quid possit aut non possit dici de illa substantialiter.

XVI. Quod idem sit illi esse iustam, quod est esse iustitiam; et eodem modo de iis, quae similiter de illa dici possunt; et quod nihil horum monstret, qualis illa vel quanta sit, sed quid sit.

XVII. Quod ita sit simplex, ut omnia, quae de eius essentia dici possunt, unum idemque in illa sint, et nihil de ea dici possit substantialiter nisi in eo, quod quid est.

XVIII. Quod sit sine principio et sine fine.

XIX. Quomodo nihil fuit ante aut erit post illam.

XX. Quod illa sit in omni loco et tempore.

XXI. Quod in nullo sit loco aut tempore.

XXII. Quomodo sit in omni et in nullo loco et tempore.

14 ex] de *M* 27 de his *M*

XXIII. Quomodo melius intelligi possit esse ubique quam in omni loco.

XXIV. Quomodo melius intelligi possit esse semper quam in omni tempore.

XXV. Quod nullis mutabilis sit accidentibus.

XXVI. Quomodo illa dicenda sit esse substantia, et quod sit extra omnem substantiam, et singulariter sit, quidquid est.

XXVII. Quod non contineatur in communi tractatu substantiarum, et tamen sit substantia et individuus spiritus.

XXVIII. Quod idem spiritus simpliciter sit, et creata illi comparata non sint.

XXIX. Quod eius locutio idipsum sit quod ipse, nec tamen sint duo, sed unus spiritus.

XXX. Quod eadem locutio non constet pluribus verbis, sed sit unum verbum.

XXXI. Quod ipsum verbum non sit similitudo factorum, sed veritas essentiae, facta vero sint aliqua veritatis imitatio; et quae naturae magis sint quam aliae et praestantiores.

XXXII. Quod summus spiritus seipsum dicat coaeterno verbo.

XXXIII. Quod uno verbo dicat se et quod fecit.

XXXIV. Quomodo suo verbo videri possit dicere creaturam.

XXXV. Quod, quidquid factum est, in eius verbo et scientia sit vita et veritas.

XXXVI. Quam incomprehensibili modo dicat vel sciat res a se factas.

XXXVII. Quod, quidquid ipse est ad creaturam, hoc sit et verbum eius; nec tamen ambo simul pluraliter.

XXXVIII. Quod dici non possit, quid duo sint, quamvis necesse sit esse duos.

XXXIX. Quod idem verbum sit a summo spiritu nascendo.

XL. Quod verissime ille sit parens et illud proles.

XLI. Quod ille verissime gignat, illud gignatur.

XLII. Quod alterius verissime sit esse genitorem et patrem, alterius genitum et filium.

XLIII. Retractatio communionis amborum et proprietatum singulorum.

XLIV. Quomodo alter alterius sit essentia.

XLV. Quod aptius dici possit filius essentia patris quam pater filii; et quod similiter sit filius patris virtus et sapientia et similia.

XLVI. Quomodo quaedam ex iis, quae sic proferuntur, aliter quoque possint intelligi.
XLVII. Quod filius sit intelligentia intelligentiae et veritas veritatis et similiter de similibus.
XLVIII. Quod in memoria intelligatur pater, sicut in intelligentia filius; et quomodo filius sit intelligentia vel sapientia memoriae et memoria patris et memoriae.
XLIX. Quod summus spiritus se amet.
L. Quod idem amor pariter procedat a patre et filio.
LI. Quod uterque pari amore diligat se et alterum.
LII. Quod tantus sit ipse amor, quantus est summus spiritus.
LIII. Quod idem amor sit idipsum, quod est summus spiritus, et tamen ipse cum patre et filio unus spiritus.
LIV. Quod totus procedat a patre, totus a filio, et tamen non sit nisi unus amor.
LV. Quod non sit eorum filius.
LVI. Quod solus pater sit genitor et ingenitus, solus filius genitus, solus amor nec genitus nec ingenitus.
LVII. Quod amor idem sic sit increatus et creator sicut pater et filius, et tamen ipse cum illis non tres, sed unus increatus et unus creator; et quod idem possit dici spiritus patris et filii.
LVIII. Quod, sicut filius est essentia vel sapientia patris eo sensu, quia habet eandem essentiam vel sapientiam quam pater, sic idem spiritus sit patris et filii essentia et sapientia et similia.
LIX. Quod pater et filius et eorum spiritus pariter sint in se invicem.
LX. Quod nullus eorum alio indigeat ad memorandum vel intelligendum vel amandum, quia singulus quisque est memoria et intelligentia et amor et quidquid necesse est inesse summae essentiae.
LXI. Quod tamen non sint tres, sed unus seu pater seu filius sive utriusque spiritus.
LXII. Quomodo ex his multi filii nasci videantur.
LXIII. Quomodo non sit ibi nisi unus unius.
LXIV. Quod hoc, licet inexplicabile sit, tamen credendum sit.
LXV. Quomodo de ineffabili re verum disputatum sit.
LXVI. Quod per rationalem mentem maxime accedatur ad cognoscendum summam essentiam.
LXVII. Quod mens ipsa speculum eius et imago eius sit.

1 ex his *M* 5 in² *om. M* 8 XLIIII *M*

LXVIII. Quod rationalis creatura ad amandum illam facta sit.
LXIX. Quod anima semper illam amans aliquando vere beate vivat.
LXX. Quod illa se amanti seipsam retribuat.
LXXI. Quod illam contemnens aeterne misera sit.
LXXII. Quod omnis humana anima sit immortalis.
LXXIII. Quod aut semper misera aut aliquando vere beata sit.
LXXIV. Quod nulla anima iniuste privetur summo bono; et quod omnino ad ipsum nitendum sit.
LXXV. Quod summa essentia sit speranda.
LXXVI. Quod credendum sit in illam.
LXXVII. Quod in patrem et filium et eorum spiritum pariter et in singulos et simul in tres credendum sit.
LXXVIII. Quae sit viva et quae mortua fides.
LXXIX. Quid tres summa essentia quodammodo dici possit.
LXXX. Quod ipsa dominetur omnibus et regat omnia et sit solus deus.

FINIUNT CAPITULA.

---

18 FIN. CAP. *om. R*

INCIPIT MONOLOGION LIBER ANSELMI.

CAPITULUM I.

Quod sit quiddam optimum et maximum et summum omnium, quae sunt.

Si quis unam naturam, summam omnium, quae sunt, solam sibi in aeterna sua beatitudine sufficientem, omnibusque rebus aliis hoc ipsum, quod aliquid sunt aut quod aliquomodo bene sunt, per omnipotentem bonitatem suam dantem et facientem, aliaque perplura, quae de deo sive de eius creatura necessarie credimus, aut non audiendo aut non credendo ignorat: puto, quia ea ipsa ex magna parte, si vel mediocris ingenii est, potest ipse sibi saltem sola ratione persuadere. Quod cum multis modis facere possit, unum ponam, quem illi aestimo esse promptissimum. Etenim, cum omnes frui solis iis appetant, quae bona putant: in promptu est, ut aliquando mentis oculum convertat ad investigandum illud, unde sunt bona ea ipsa, quae non appetit, nisi quia iudicat esse bona, ut deinde ratione ducente et illo[1] prosequente ad ea, quae irrationabiliter ignorat, rationabiliter proficiat. In quo tamen, si quid dixero, quod maior non monstret auctoritas: sic volo accipi, ut, quamvis ex rationibus, quae mihi videbuntur, quasi necessarium concludatur, non ob hoc tamen omnino necessarium, sed tantum sic interim videri posse dicatur.

Facile est igitur, ut aliquis sic secum tacitus dicat: Cum tam innumerabilia bona sint, quorum tam multam diversitatem et sensibus corporeis experimur et ratione mentis discernimus: estne credendum esse unum aliquid, per quod unum sint bona, quaecumque bona sunt, an sunt bona alia per aliud? Certissimum quidem et omnibus est volentibus advertere perspicuum, quia, quaecumque dicuntur aliquid ita, ut ad invicem magis vel minus aut aequaliter dicantur: per aliquid dicuntur, quod non aliud et aliud, sed idem intelligitur in diversis, sive in illis aequaliter sive inaequaliter consideretur. Nam quaecumque iusta dicuntur ad invicem, sive pariter sive magis vel minus, non possunt

1 INC. LIB. MON. (beati *ab altera manu insertum*) ANS. CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI *M* 14 iis] his *M* 22 dicat *R* 28 dicuntur] ad *ab altera manu add. in M*

[1] unde sunt bona . . .

intelligi iusta nisi per iustitiam, quae non est aliud et aliud in diversis. Ergo cum certum sit, quod omnia bona, si ad invicem conferantur, aut aequaliter aut inaequaliter sint bona, necesse est, ut omnia sint per aliquid bona, quod intelligitur idem in diversis bonis, licet aliquando videantur bona dici alia per aliud.

Per aliud enim videtur dici bonus equus, quia fortis est, et per aliud bonus equus, quia velox est. Cum enim dici videatur bonus per fortitudinem et bonus per velocitatem, non tamen idem videtur esse fortitudo et velocitas. Verum, si equus, quia est fortis aut velox, idcirco bonus est, quomodo fortis et velox latro malus est? Potius igitur, quemadmodum fortis et velox latro ideo malus est, quia noxius est, ita fortis et velox equus idcirco bonus est, quia utilis est. Et quidem nihil solet putari bonum, nisi aut propter aliquam utilitatem, ut bona dicitur salus et quae saluti prosunt, aut propter quamlibet honestatem, sicut pulchritudo aestimatur bona et quae pulchritudinem iuvant.

Sed quoniam iam perspecta ratio nullo potest dissolvi pacto, necesse est omne quoque utile vel honestum, si vere bona sunt, per idipsum esse bona, per quod necesse est esse cuncta bona, quidquid illud sit. Quis autem dubitet illud ipsum, per quod cuncta sunt bona, esse magnum bonum? Illud igitur est bonum per seipsum, quoniam omne bonum est per ipsum. Ergo consequitur, ut omnia alia bona sint per aliud, quam quod ipsa sunt, et ipsum solum per seipsum. At nullum bonum, quod per aliud est, aequale aut maius est eo bono, quod per se est bonum. Illud itaque solum est summe bonum, quod solum est per se bonum. Id enim summum est, quod sic supereminet aliis, ut nec par habeat nec praestantius. Sed quod est summe bonum, est etiam summe magnum. Est igitur unum aliquid summe bonum et summe magnum, id est, summum omnium, quae sunt.

CAPITULUM II.

De eadem re.

Quemadmodum autem inventum est aliquid esse summe bonum, quoniam cuncta bona per unum aliquid sunt bona, quod est bonum per seipsum, sic ex necessitate colligitur aliquid esse summe magnum; quoniam quaecumque magna sunt, per unum aliquid magna sunt, quod magnum est per seipsum. Dico autem non magnum spatio, ut est corpus aliquod; sed quod quanto maius tanto melius est aut dignius; ut est sapientia. Et quoniam non potest esse summe magnum nisi id, quod est summe bonum, necesse est aliquid esse maximum et optimum, id est summum omnium, quae sunt.

1 aliud[2]] *hic incipit B*

CAPITULUM III.

Quod sit quaedam natura, per quam est, quidquid est, et quae per se est, et est summum omnium, quae sunt.

Denique non solum omnia bona per idem aliquid sunt bona, et omnia magna per idem aliquid sunt magna, sed, quidquid est, per unum aliquid videtur esse. Omne namque, quod est, aut est per aliquid aut per nihil. Sed nihil est per nihil. Non enim vel cogitari potest, ut sit aliquid non per aliquid. Quidquid est igitur, non nisi per aliquid est. Quod cum ita sit, aut est unum aut sunt plura, per quae sunt cuncta, quae sunt. Sed si sunt plura, aut ipsa referuntur ad unum aliquid, per quod sunt, aut eadem plura singula sunt per se, aut ipsa per se invicem sunt. At si plura ipsa sunt per unum, iam non sunt omnia per plura, sed potius per illud unum, per quod haec plura sunt. Si vero ipsa plura singula sunt per se, utique est una aliqua vis vel natura existendi per se, quam habent, ut per se sint. Non est autem dubium, quod per id ipsum unum sint, per quod habent, ut sint per se. Verius ergo per ipsum unum cuncta sunt, quam per plura, quae sine eo uno esse non possunt. Ut vero plura per se invicem sint, nulla patitur ratio, quoniam irrationabilis cogitatio est, ut aliqua res sit per illud, cui dat esse. Nam nec ipsa relativa sic sunt per invicem. Cum enim dominus et servus referantur ad invicem, et ipsi homines, qui referuntur, omnino non sunt per invicem, et ipsae relationes, quibus referuntur, non omnino sunt per invicem, quia eaedem sunt per subiecta. Cum itaque veritas omnimodo excludat plura esse, per quae cuncta sint, necesse est unum illud esse, per quod sunt cuncta, quae sunt.

Quoniam ergo cuncta, quae sunt, sunt per ipsum unum, procul-dubio et ipsum unum est per seipsum. Quaecumque igitur alia sunt, sunt per aliud, et ipsum solum per seipsum. At quidquid est per aliud, minus est quam illud, per quod cuncta sunt alia, et quod solum est per se. Quare illud, quod est per se, maxime omnium est. Est igitur unum aliquid, quod solum maxime et summe omnium est. Quod autem maxime omnium est, et per quod est, quidquid est bonum vel magnum et omnino, quidquid aliquid est, id necesse est esse summe bonum et summe magnum, et summum omnium, quae sunt. Quare est aliquid, quod sive essentia sive substantia sive natura dicatur, optimum et maximum est et summum omnium, quae sunt.

---

13 per unum illud *R* 15 qua *M*

CAPITULUM IV.

De eadem re.

Amplius. Si quis intendat rerum naturas, velit nolit sentit non eas omnes contineri una dignitatis paritate, sed quasdam eorum distingui graduum imparitate. Qui enim dubitat, quod in natura sua ligno melior sit equus, et equo praestantior homo, is profecto non est dicendus homo. Cum igitur naturarum aliae aliis negari non possint meliores, nihilominus persuadet ratio aliquam in eis sic supereminere, ut non habeat se superiorem. Si enim huiusmodi graduum distinctio sic est infinita, ut nullus ibi sit gradus superior, quo superior alius non inveniatur, ad hoc ratio deducitur, ut ipsarum multitudo naturarum nullo fine claudatur. Hoc autem nemo non putat absurdum, nisi qui nimis est absurdus. Est igitur ex necessitate aliqua natura, quae sic est alicui vel aliquibus superior, ut nulla sit, cui ordinetur inferior.

Haec vero natura, quae talis est, aut sola est aut plures eiusmodi et aequales sunt. Verum si plures sunt et aequales: cum aequales esse non possint per diversa quaedam, sed per idem aliquid, illud unum, per quod aequaliter tam magnae sunt, aut est idipsum, quod ipsae sunt, id est ipsa earum essentia, aut aliud, quam quod ipsae sunt. Sed si nihil est aliud quam ipsa earum essentia: sicut earum essentiae non sunt plures, sed una, ita et naturae non sunt plures, sed una. Idem namque naturam hic intelligo, quod essentiam. Si vero id, per quod plures ipsae naturae tam magnae sunt, aliud est, quam quod ipsae sunt, pro certo minores sunt quam id, per quod magnae sunt. Quidquid enim per aliud est magnum, minus est quam id, per quod est magnum. Quare non sic sunt magnae, ut illis nihil sit maius aliud. Quod si nec per hoc, quod sunt, nec per aliud possibile est tales esse plures naturas, quibus nihil sit praestantius, nullo modo possunt esse naturae plures huiusmodi. Restat igitur unam et solam aliquam naturam esse, quae sic est aliis superior, ut nullo sit inferior. Sed quod tale est, maximum et optimum est omnium, quae sunt. Est igitur quaedam natura, quae est summum omnium, quae sunt. Hoc autem esse non potest, nisi ipsa sit per se id, quod est, et cuncta, quae sunt, sint per ipsam id, quod sunt. Nam cum paulo ante ratio docuerit id, quod per se est et per quod alia cuncta sunt, esse summum omnium existentium: aut e converso id, quod est summum, est per se et cuncta alia per illud, aut erunt plura summa. Sed plura summa non esse, manifestum est. Quare est quaedam natura vel substantia vel essentia, quae per se est bona et magna, et per se est hoc, quod est, et per quam

6 is] iis *R*

est, quidquid vere aut bonum aut magnum aut aliquid est, et quae est summum bonum, summum magnum, summum ens sive subsistens, id est summum omnium, quae sunt.

CAPITULUM V.

Quod, sicut illa est per se et alia per illam, ita sit ex se et alia ex illa.

Quoniam itaque placet, quod inventum est, iuvat indagare, utrum haec ipsa natura et cuncta, quae aliquid sunt, non sint nisi ex ipsa, quemadmodum non sunt nisi per ipsam. Sed liquet posse dici, quia, quod est ex aliquo, est etiam per id ipsum, et quod est per aliquid, est etiam ex eo ipso, quemadmodum quod est ex materia et per artificem, potest etiam dici esse per materiam et ex artifice, quoniam per utrumque et ex utroque, id est ab utroque, habet, ut sit, quamvis aliter sit per materiam et ex materia, quam per artificem et ex artifice. Consequitur ergo, ut, quomodo cuncta, quae sunt, per summam sunt naturam id, quod sunt, et ideo illa est per seipsam, alia vero per aliud, ita omnia, quae sunt, sint ex eadem summa natura, et idcirco sit illa ex seipsa, alia autem ex alio.

CAPITULUM VI.

Quod illa non sit ulla iuvante causa ducta ad esse, nec tamen sit per nihil aut ex nihilo; et quomodo intelligi possit esse per se et ex se.

Quoniam igitur non semper eundem habet sensum, quod dicitur esse per aliquid aut esse ex aliquo, quaerendum est diligentius, quomodo per summam naturam vel ex ipsa sint omnia, quae sunt. Et quoniam id, quod est per seipsum, et id, quod est per aliud, non eandem suscipiunt existendi rationem, prius separatim videatur de ipsa summa natura, quae per se est, postea[1] de iis, quae per aliud sunt.

Cum igitur constet, quia illa est per seipsam, quidquid est, et omnia alia sunt per illam id, quod sunt: quomodo est ipsa per se? Quod enim dicitur esse per aliquid, videtur esse aut per efficiens aut per materiam aut per aliquod aliud adiumentum, velut per instrumentum. Sed quidquid aliquo ex his tribus modis est: per aliud est et posterius, et aliquo modo minus est eo, per quod habet, ut sit. At summa natura nullatenus est per aliud nec est posterior aut minor seipsa aut aliqua alia re. Quare

28 de his *M*

[1] in c. VII, p. 13 s.

summa natura nec a se nec ab alio fieri potuit nec ipsa sibi nec aliud aliquid illi materia, unde fieret, fuit, aut ipsa se aliquomodo aut aliqua res illam, ut esset, quod non erat, adiuvit.

Quid igitur? Quod enim non est, a quo faciente aut ex qua materia aut quibus adiumentis ad esse pervenerit, id videtur aut esse nihil, aut, si aliquid est, per nihil esse et ex nihilo. Quae licet ex iis, quae rationis luce de summa iam animadverti substantia, putem nullatenus in illam posse cadere, non tamen negligam huius rei probationem contexere. Quoniam namque ad magnum et delectabile quiddam me subito perduxit haec mea meditatio, nullam vel simplicem paeneque fatuam obiectionem disputanti mihi occurrentem negligendo volo praeterire, quatenus et ego nihil ambiguum in praecedentibus relinquens certior valeam ad sequentia procedere, et si cui forte, quod speculor, persuadere voluero, omni vel modico remoto obstaculo quilibet tardus intellectus ad audita facile possit accedere.

Quod igitur illa natura, sine qua nulla est natura, sit nihil, tam falsum est, quam absurdum erit, si dicatur, quidquid est, nihil esse. Per nihil vero non est, quia nullo modo intelligi potest, ut, quod aliquid est, sit per nihil. At si quomodo est ex nihilo: aut per se, aut per aliud, aut per nihil est ex nihilo. Sed constat, quia nullo modo aliquid est per nihil. Si igitur est aliquomodo ex nihilo: aut per se aut per aliud est ex nihilo. Per se autem nihil potest esse ex nihilo, quia, si quid est ex nihilo per aliquid, necesse est, ut id, per quod est, prius sit. Quoniam igitur haec essentia prior se ipsa non est, nullo modo est ex nihilo per se. At si dicitur per aliam aliquam naturam extitisse ex nihilo, non est summa omnium, sed aliquo inferior; nec est per se hoc, quod est, sed per aliud. Item si per aliquid est ipsa ex nihilo, id, per quod est, magnum bonum fuit, cum causa tanti boni fuit. At nullum bonum potest intelligi ante illud bonum, sine quo nihil est bonum. Hoc autem bonum, sine quo nullum est bonum, satis liquet hanc esse summam naturam, de qua agitur. Quare nulla res vel intellectu praecessit, per quam ista ex nihilo esset. Denique si haec ipsa natura est aliquid aut per nihil aut ex nihilo, procul dubio aut ipsa non est per se et ex se, quidquid est, aut ipsa dicitur nihil. Quod utrumque superfluum est exponere, quam falsum sit. Licet igitur summa substantia non sit per aliquid efficiens aut ex aliqua materia nec aliquibus sit adiuta causis, ut ad esse perduceretur: nullatenus tamen est per nihil aut ex nihilo, quia per seipsam et ex seipsa est, quidquid est.

Quomodo ergo tandem esse intelligenda est per se et ex se, si nec ipsa se fecit, nec ipsa sibi materia extitit, nec ipsa se quolibet modo, ut, quod non erat, esset, adiuvit? Nisi forte eo modo intelligendum

---

6 ex his *M*

videtur, quo dicitur, quia lux lucet vel lucens est per seipsam et ex seipsa. Quemadmodum enim sese habent ad invicem lux et lucere et lucens, sic sunt ad se invicem essentia et esse et ens, hoc est existens sive subsistens. Ergo summa essentia et summe esse et summe ens, id est summe existens sive summe subsistens, non dissimiliter sibi convenient, quam lux et lucere et lucens.

CAPITULUM VII.

Quomodo omnia alia sint per illam et ex illa.

Restat nunc de rerum earum universitate, quae per aliud sunt, discutere, quomodo sint per summam substantiam: utrum, quia ipsa fecit universa, aut quia materia fuit universorum. Non enim opus est quaerere, utrum ideo sint universa per ipsam, quia alio faciente aut alia materia existente illa tantum quolibet modo, ut res omnes essent, adiuverit, cum repugnet iis, quae iam supra[1] patuerunt, si secundo loco et non principaliter sint per ipsam, quaecumque sunt.

Primum itaque mihi quaerendum esse puto, utrum universitas rerum, quae per aliud sunt, sit ex aliqua materia. Non autem dubito omnem hanc mundi molem cum partibus suis, sicut videmus formatam, constare ex terra et aqua et aëre et igne, quae scilicet quattuor elementa aliquomodo intelligi possunt sine his formis, quas conspicimus in rebus formatis, ut eorum informis aut etiam confusa natura videatur esse materia omnium corporum suis formis discretorum; non inquam hoc dubito, sed quaero, unde haec ipsa, quam dixi, mundanae molis materia sit. Nam si huius materiae est aliqua materia, illa verius est corporeae universitatis materia. Si igitur universitas rerum, seu visibilium seu invisibilium, est ex aliqua materia, profecto non solum non potest esse, sed nec dici potest esse ex alia materia quam ex summa natura, aut ex seipsa, aut ex aliqua tertia essentia, quae utique nulla est. Quippe nihil omnino vel cogitari potest esse praeter illud summum omnium, quod est per seipsum, et universitatem eorum, quae non per se, sed per idem summum sunt. Quare, quod nullomodo aliquid est, nullius rei materia est. Ex sua vero natura rerum universitas, quae per se non est, esse non potest; quoniam, si hoc esset, aliquomodo esset per se et per aliud quam per id, per quod sunt cuncta et non esset solum id, per quod cuncta sunt; quae omnia falsa sunt. Item omne, quod ex materia est, ex alio est et eo posterius. Quoniam igitur nihil est aliud a seipso vel posterius seipso, consequitur, ut nihil sit materialiter ex seipso.

9 sunt] *folium sequens desideratur in R* 14 iis] his *M*

[1] cf. cc. III et IV, p. 9s.

At si ex summae naturae materia potest esse aliquid minus ipsa, summum bonum mutari et corrumpi potest; quod nefas est dicere. Quapropter, quoniam omne, quod aliud est quam ipsa, minus est ipsa, impossibile est aliquid aliud hoc modo esse ex ipsa. Amplius. Dubium non est, quia nullatenus est bonum, per quod mutatur vel corrumpitur summum bonum. Quod si qua minor natura est ex summi boni materia: cum nihil sit undecumque nisi per summam essentiam, mutatur et corrumpitur summum bonum per ipsam. Quare summa essentia, quae est ipsum summum bonum, nullatenus est bonum; quod est inconveniens. Nulla igitur minor natura materialiter est ex summa natura. Cum igitur eorum essentiam, quae per aliud sunt, constet non esse velut ex materia ex summa essentia, nec ex se nec ex alio: manifestum est, quia ex nulla materia est.

Quare, quoniam quidquid est, per summam essentiam est, nec per ipsam aliud aliquid esse potest nisi ea aut faciente aut materia existente, consequitur ex necessitate, ut praeter ipsam nihil sit nisi ea faciente. Et quoniam nihil aliud est vel fuit nisi illa et quae facta sunt ab illa, nihil omnino facere potuit per aliud vel instrumentum vel adiumentum quam per seipsam. At omne, quod fecit, sine dubio aut fecit ex aliquo velut ex materia aut ex nihilo. Quoniam ergo certissime patet, quia essentia omnium, quae praeter summam essentiam sunt, ab eadem summa essentia facta est, et quia ex nulla materia est: procul dubio nihil apertius, quam quia illa summa essentia tantam rerum molem, tam numerosam multitudinem, tam formose formatam, tam ordinate variatam, tam convenienter divisam sola per seipsam produxit ex nihilo.

CAPITULUM VIII.

Quomodo intelligendum sit, quia fecit omnia ex nihilo.

Sed occurrit quiddam de nihilo. Nam ex quocumque fit aliquid, id causa est eius, quod ex se fit, et omnis causa necesse est aliquod ad essentiam effecti praebeat adiumentum. Quod sic omnes tenent experimento, ut et nulli rapiatur contendendo et vix ulli surripiatur decipiendo. Si ergo factum est ex nihilo aliquid, ipsum nihil causa fuit eius, quod ex ipso factum est. Sed quomodo id, quod nullum habebat esse, adiuvit aliquid, ut perveniret ad esse? Si autem nullum adiumentum de nihilo pervenit ad aliquid: cui aut qualiter persuadeatur, quia ex nihilo aliquid efficiatur?

Praeterea nihil aut significat aliquid aut non significat aliquid. Sed si nihil est aliquid: quaecumque facta sunt ex nihilo, facta sunt ex

27 ex] de *M*

aliquo. Si vero nihil non est aliquid: quoniam intelligi non potest, ut ex eo, quod penitus non est, fiat aliquid, nihil fit ex nihilo; sicut vox omnium est: quia de nihilo nihil. Unde videtur consequi, ut, quidquid fit, fiat ex aliquo. Aut enim fit de aliquo, aut de nihilo. Sive igitur nihil sit aliquid, sive nihil non sit aliquid, consequi videtur, ut, quidquid factum est, factum sit ex aliquo. Quod si verum esse ponitur, omnibus, quae supra disposita sunt, opponitur. Unde quoniam, quod erat nihil, aliquid erit: id, quod maxime erat aliquid, nihil erit. Ex eo namque, quod quandam substantiam maxime omnium existentem inveneram, ad hoc, ut omnia alia sic facta essent ab ea, ut nihil esset, unde facta essent, ratiocinando perveneram. Quare si illud, unde facta sunt, quod putabam esse nihil, est aliquid: quidquid inventum aestimabam de summa essentia, est nihil.

Quid igitur intelligendum est de nihilo? Nam nihil, quod videam obici posse vel paene fatuum, iam statui in hac meditatione negligere. Tribus itaque, ut puto, modis, quod ad praesentis impedimenti sufficit expedimentum, exponi potest, si qua substantia dicitur esse facta ex nihilo. Unus quidem modus est, quo volumus intelligi penitus non esse factum, quod factum dicitur ex nihilo. Cui simile est, cum quaerenti de tacente, unde loquatur, respondetur: de nihilo; id est: non loquitur. Secundum quem modum de ipsa summa essentia et de eo, quod penitus nec fuit nec est, quaerenti, unde factum sit, recte responderi potest: de nihilo; id est: nequaquam factum est. Qui sensus de nullo eorum, quae facta sunt, intelligi potest. Alia significatio est, quae dici quidem potest, vera tamen esse non potest; ut si dicatur aliquid sic esse factum ex nihilo, ut ex ipso nihilo, id est, ex eo, quod penitus non est, factum sit; quasi ipsum nihil sit aliquid existens, ex quo possit aliquid fieri. Quod quoniam semper falsum est: quoties esse ponitur, impossibilis inconvenientia consequitur. Tertia interpretatio, qua dicitur aliquid esse factum de nihilo, est, cum intelligimus esse quidem factum, sed non esse aliquid, unde sit factum. Per similem significationem dici videtur, cum homo contristatus sine causa dicitur contristatus de nihilo.

Secundum igitur hunc sensum si intelligatur, quod supra[1] conclusum est, quia praeter summam essentiam cuncta, quae sunt, ab eadem ex nihilo facta sunt, id est, non ex aliquo: sicut ipsa conclusio praecedentia convenienter consequetur, ita ex eadem conclusione nihil inconveniens subsequetur. Quamvis non inconvenienter et sine omni repugnantia ea, quae facta sunt a creatrice substantia, dici possint esse facta ex nihilo, eo modo, quo dici solet dives ex paupere et recepisse quis sani-

6 ex aliquo] *hic R prosequitur* 16 impedi . . . . i *R* 18 vo. u . . . *R*

[1] in capite praecedenti, p. 14.

tatem ex aegritudine. Id est: qui prius pauper erat, nunc est dives, quod antea non erat; et qui prius habebat aegritudinem, nunc habet sanitatem, quam antea non habebat. Hoc igitur modo non inconvenienter intelligi potest, si dicitur creatrix essentia universa fecisse de nihilo, sive quod universa per illam facta sint de nihilo; id est: quae prius nihil erant, nunc sunt aliquid. Hac ipsa quippe voce, qua dicitur: quia illa fecit, sive: quia ista facta sunt, intelligitur: quia, cum illa fecit, aliquid fecit, et: cum ista facta sunt, nonnisi aliquid facta sunt. Sic enim aspicientes aliquem de valde humili fortuna multis operibus ab aliquo honoribusve exaltatum dicimus: ecce, fecit ille istum de nihilo, aut: factus est iste ab illo de nihilo; id est: iste, qui prius quasi nihilum deputabatur, nunc illo faciente vere aliquid existimatur.

CAPITULUM IX.

Quod ea, quae facta sunt de nihilo, non nihil erant, antequam fierent, quantum ad rationem facientis.

Verum videor mihi videre quiddam, quod non negligenter discernere cogit, secundum quid ea, quae facta sunt, antequam fierent, dici possint fuisse nihil. Nullo namque pacto fieri potest aliquid rationabiliter ab aliquo, nisi in facientis ratione praecedat aliquod rei faciendae quasi exemplum, sive aptius dicitur forma, vel similitudo, aut regula. Patet itaque, quoniam priusquam fierent universa, erat in ratione summae naturae, quid aut qualia aut quomodo futura essent.

Quare, cum ea, quae facta sunt, clarum sit nihil fuisse, antequam fierent, quantum ad hoc, quia non erant, quod nunc sunt, nec erat, ex quo fierent, non tamen nihil erant quantum ad rationem facientis, per quam et secundum quam fierent.

CAPITULUM X.

Quod illa ratio sit quaedam rerum locutio, sicut faber prius apud se dicit, quod facturus est.

Illa autem rerum forma, quae in eius ratione res creandas praecedebat, quid aliud est quam rerum quaedam in ipsa ratione locutio, veluti cum faber facturus aliquod suae artis opus prius illud intra se dicit mentis conceptione? Mentis autem sive rationis locutionem hic intelligo non, cum voces rerum significative cogitantur, sed cum res ipsae vel futurae vel iam existentes acie cogitationis in mente conspiciuntur. Frequenti namque usu cognoscitur, quia rem unam tripliciter loqui possumus. Aut enim res loquimur signis sensibilibus, id est, quae sensibus corporeis sentiri possunt sensibiliter utendo; aut eadem signa, quae foris sensibilia

sunt, intra nos insensibiliter cogitando; aut nec sensibiliter nec insensibiliter his signis utendo, sed res ipsas vel corporum imaginatione vel rationis intellectu pro rerum ipsarum diversitate intus in nostra mente dicendo. Aliter namque dico hominem, cum eum hoc nomine, quod est homo, significo; aliter, cum idem nomen tacens cogito; aliter, cum eum ipsum hominem mens aut per corporis imaginem aut per rationem intuetur. Per corporis quidem imaginem, ut cum eius sensibilem figuram imaginatur; per rationem vero, ut cum eius universalem essentiam, quae est animal rationale mortale, cogitat.

Hae vero tres loquendi varietates singulae verbis sui generis constant. Sed illius, quam tertiam et ultimam posui, locutionis verba, cum de rebus non ignoratis sunt, naturalia sunt et apud omnes gentes sunt eadem[1]. Et quoniam alia omnia verba propter haec sunt inventa: ubi ista sunt, nullum aliud verbum est necessarium ad rem cognoscendam; et ubi ista esse non possunt, nullum aliud est utile ad rem ostendendam. Possunt etiam non absurde dici tanto veriora, quanto magis rebus, quarum sunt verba, similia sunt et eas expressius signant. Exceptis namque rebus illis, quibus ipsis utimur pro nominibus suis ad easdem significandas, ut sunt quaedam voces, velut „a" vocalis, exceptis inquam his nullum aliud verbum sic videtur rei simile, cuius est verbum, aut sic eam exprimit, quomodo illa similitudo, quae in acie mentis rem ipsam cogitantis exprimitur. Illud igitur iure dicendum est maxime proprium et principale rei verbum. Quapropter si nulla de qualibet re locutio tantum propinquat rei quantum illa, quae huiusmodi verbis constat, nec aliquid aliud tam simile rei vel futurae vel iam existentis in ratione alicuius potest esse: non immerito videri potest apud summam substantiam talem rerum locutionem et fuisse, antequam essent, ut per eam fierent, et esse, cum facta sunt, ut per eam sciantur.

CAPITULUM XI.

Quod tamen multa sit in hac similitudine dissimilitudo.

Sed quamvis summam substantiam constet prius in se quasi dixisse cunctam creaturam, quam eam secundum eandem et per eandem suam intimam locutionem conderet, quemadmodum faber prius mente concipit, quod postea secundum mentis conceptionem opere perficit, multam tamen in hac similitudine intueor dissimilitudinem. Illa namque nihil omnino aliunde assumpsit, unde vel eorum, quae factura erat, formam in seipsa compingeret, vel ea ipsa hoc, quod sunt, perficeret. Faber vero penitus nec mente potest aliquid corporeum imaginando concipere, nisi id, quod aut totum simul aut per partes ex aliquibus

22 exprimit *B* 39 quod] quo *M*

[1] Boeth., In libr. Arist. Περὶ ἑρμ. ed. C. Meiser, 3[9].

rebus aliquomodo iam didicit; nec opus mente conceptum perficere, si desit aut materia aut aliquid, sine quo opus praecogitatum fieri non possit. Quamquam enim homo tale aliquod animal possit cogitando sive pingendo, quale nusquam sit, confingere: nequaquam tamen hoc facere valet, nisi componendo in eo partes, quas ex rebus alias cognitis in memoriam attraxit. Quare in hoc differunt ab invicem illae in creatrice substantia et in fabro suorum operum faciendorum intimae locutiones, quod illa nec assumpta nec adiuta aliunde, sed prima et sola causa sufficere potuit suo artifici ad suum opus perficiendum, ista vero nec prima nec sola nec sufficiens est ad suum incipiendum. Quapropter ea, quae per illam creata sunt, omnino non sunt aliquid, quod non sunt per illam; quae vero fiunt per istam, penitus non essent, nisi essent aliquid, quod non sunt per ipsam.

CAPITULUM XII.

Quod haec summae essentiae locutio sit summa essentia.

Sed cum pariter ratione docente certum sit, quia, quidquid summa substantia fecit, non fecit per aliud quam per semetipsam, et quidquid fecit, per suam intimam locutionem fecit, sive singula singulis verbis, sive potius uno verbo simul omnia dicendo: quid magis necessarium videri potest, quam hanc summae essentiae locutionem non esse aliud quam summam essentiam? Non igitur negligenter praetereundam huius locutionis considerationem puto; sed priusquam de illa possit tractari diligenter, eiusdem summae substantiae proprietates aliquas studiose investigandas existimo.

CAPITULUM XIII.

Quod, sicut omnia per summam essentiam facta sunt, ita vigeant per ipsam.

Constat ergo per summam naturam esse factum, quidquid non est idem illi. Dubium autem non nisi irrationabili menti esse potest, quod cuncta, quae facta sunt, eodem ipso sustinente vigent et perseverant esse, quamdiu sunt, quo faciente de nihilo habent esse, quod sunt. Simili namque per omnia ratione, qua collectum est, omnia, quae sunt, esse per unum aliquid, unde ipsum solum est per seipsum et alia per aliud, simili, inquam, ratione potest probari, quia, quaecumque vigent, per unum aliquid vigent, unde illud solum viget per seipsum et alia per aliud. Quod quoniam aliter esse non potest, nisi ut ea, quae sunt, facta vigeant per aliud, et id, a quo sunt facta, vigeat per seipsum: necesse est, ut, sicut nihil factum est nisi per creatricem praesentem essentiam, ita nihil vigeat nisi per eiusdem servatricem praesentiam.

CAPITULUM XIV.

Quod illa sit in omnibus et per omnia, et omnia sint ex illa et per illam et in illa.

Quod si ita est, immo quia ex necessitate sic est, consequitur, ut, ubi ipsa non est, nihil sit. Ubique igitur est, et per omnia et in omnibus. At quoniam absurdum est, ut scilicet, quemadmodum nullatenus aliquid creatum potest exire creantis et foventis immensitatem, sic creans et fovens nequaquam valeat aliquomodo excedere factorum universitatem: liquet, quoniam ipsa est, quae cuncta alia portat et superat, claudit et penetrat. Si igitur haec illis, quae superius sunt inventa, iungantur: eadem est, quae in omnibus est et per omnia, et ex qua et per quam et in qua omnia[1].

CAPITULUM XV.

Quid possit aut non possit dici de illa substantialiter.

Iam non immerito valde moveor, quam studiose possum, inquirere, quid omnium, quae de aliquo dici possunt, hinc tam admirabili naturae queat convenire substantialiter. Quamquam enim mirer, si possit in nominibus vel verbis, quae aptamus rebus factis de nihilo, reperiri, quod digne dicatur de creatrice universorum substantia: tentandum tamen est, ad quid hanc indagationem ratio perducet. Itaque de relativis quidem nulli dubium, quia nullum eorum substantiale est illi, de quo relative dicitur. Quare si quid de summa natura dicitur relative, non est eius significativum substantiae. Unde hoc ipsum, quod summa omnium sive maior omnibus, quae ab illa facta sunt, seu aliud aliquid similiter relative dici potest: manifestum est, quoniam non eius naturalem designat essentiam. Si enim nulla earum rerum umquam esset, quarum relatione summa et maior dicitur, ipsa nec summa nec maior intelligeretur; nec tamen idcirco minus bona esset aut essentialis suae magnitudinis in aliquo detrimentum pateretur. Quod ex eo manifeste cognoscitur, quoniam ipsa, quidquid boni vel magni est, non est per aliud quam per seipsam. Si igitur summa natura sic potest intelligi non summa, ut tamen nequaquam sit maior aut minor, quam cum intelligitur summa omnium: manifestum est, quia summum non simpliciter significat illam essentiam, quae omni modo maior et melior est, quam quidquid non est quod ipsa. Quod autem ratio docet de summo, non dissimiliter invenitur in similiter relativis.

[1] cf. Rom. 11, 36.

Illis itaque, quae relative dicuntur, omissis, quia nullum eorum simpliciter demonstrat alicuius essentiam, ad alia discutienda se convertat intentio. Equidem si quis singula diligenter intueatur: quidquid est praeter relativa, aut tale est, ut ipsum omnino melius sit quam non ipsum, aut tale, ut non ipsum in aliquo melius sit quam ipsum. Ipsum autem et non ipsum non aliud hic intelligo quam verum, non verum; corpus, non corpus; et his similia. Melius quidem est omnino aliquid quam non ipsum, ut sapiens quam non ipsum sapiens, id est: melius est sapiens quam non sapiens. Quamvis enim iustus non sapiens melior videatur quam non iustus sapiens, non tamen est melius simpliciter non sapiens quam sapiens. Omne quippe non sapiens simpliciter, inquantum non sapiens est, minus est quam sapiens; quia omne non sapiens melius esset, si esset sapiens. Similiter omnino melius est verum quam non ipsum, id est, quam non verum; et iustum quam non iustum; et vivit quam non vivit. Melius autem est in aliquo non ipsum quam ipsum, ut non aurum quam aurum. Nam melius est homini esse non aurum quam aurum, quamvis forsitan alicui melius esset aurum esse quam non aurum, ut plumbo. Cum enim utrumque, scilicet homo et plumbum, sit non aurum: tanto melius aliquid est homo quam aurum, quanto inferioris esset naturae, si esset aurum; et plumbum tanto vilius est, quanto pretiosius esset, si aurum esset.

Patet autem ex eo, quod summa natura sic intelligi potest non summa, ut nec summum omnino melius sit quam non summum, nec non summum alicui melius quam summum: multa relativa esse, quae nequaquam hac contineantur divisione. Utrum vero aliqua contineantur, inquirere supersedeo, cum ad propositum sufficiat, quod de illis notum est: nullum scilicet eorum designare simplicem summae naturae substantiam. Cum igitur, quidquid aliud est, si singula dispiciantur, aut sit melius quam non ipsum, aut non ipsum in aliquo sit melius quam ipsum: sicut nefas est putare, quod substantia supremae naturae sit aliquid, quo melius sit aliquomodo non ipsum, sic necesse est, ut sit, quidquid omnino melius est quam non ipsum. Illa enim sola est, qua penitus nihil est melius, et quae melior est omnibus, quae non sunt, quod ipsa est. Non est igitur corpus vel aliquid eorum, quae corporei sensus discernunt. Quippe his omnibus melius est aliquid, quod non est, quod ipsa sunt. Mens enim rationalis, quae nullo corporeo sensu, quid vel qualis vel quanta sit, percipitur: quanto minor esset, si esset aliquid eorum, quae corporeis sensibus subiacent, tanto maior est quam quodlibet eorum. Penitus enim ipsa summa essentia tacenda est esse aliquid eorum, quibus est aliquid, quod non est, quod ipsa sunt, superius;

---

21 est *om. R* 28 ipsum *post* aut *super lineam insertum in M* 30 quod] ut *R* 31 sit² *om. R*

et est omnino, sicut ratio docet, dicenda quodlibet eorum, quibus est omne, quod non est, quod ipsa sunt, inferius. Quare necesse est eam esse viventem, sapientem, potentem et omnipotentem, veram, iustam, beatam, aeternam, et quidquid similiter absolute melius est quam non ipsum. Quid ergo quaeratur amplius, quid summa illa sit natura, si manifestum est, quid omnium sit aut quid non sit?

CAPITULUM XVI.

Quod idem sit illi esse iustam, quod est esse iustitiam; et eodem modo de iis, quae similiter de illa dici possunt; et quod nihil horum monstret, qualis illa vel quanta sit, sed quid sit.

Sed fortasse, cum dicitur iusta vel magna vel aliquid similium, non ostenditur, quid sit, sed potius, qualis vel quanta sit. Per qualitatem quippe vel quantitatem quodlibet horum dici videtur. Omne namque, quod iustum est, per iustitiam iustum est. Et alia huiusmodi similiter. Quare ipsa summa natura non est iusta nisi per iustitiam. Videtur igitur participatione qualitatis, iustitiae scilicet, iusta dici summe bona substantia. Quod si ita est, per aliud est iusta, non per se.

At hoc contrarium est veritati perspectae, quia bona vel magna vel subsistens, quod est, omnino per se est, non per aliud. Si igitur non est iusta nisi per iustitiam, nec iusta potest esse nisi per se: quid magis conspicuum, quid magis necessarium, quam quod eadem natura est ipsa iustitia; et cum dicitur esse iusta per iustitiam, idem est, quod per se; et cum iusta per se dicitur esse, non aliud intelligitur quam per iustitiam? Quapropter si quaeratur, quid sit ipsa summa natura, de qua agitur: quid verius respondetur, quam: iustitia? Videndum igitur, quomodo intelligendum sit, quando illa natura, quae est ipsa iustitia, dicitur iusta. Quoniam enim homo non potest esse iustitia, sed habere potest iustitiam, non intelligitur iustus homo existens iustitia, sed habens iustitiam. Quoniam igitur summa natura non proprie dicitur, quia habet iustitiam, sed existit iustitia: cum dicitur iusta, proprie intelligitur existens iustitia, non autem habens iustitiam. Quare si, cum dicitur existens iustitia, non dicitur, qualis est, sed quid est, consequitur, ut, cum dicitur iusta, non dicatur, qualis sit, sed quid sit. Deinde, quoniam de illa suprema essentia idem est dicere: quia est iusta, et: quia est existens iustitia; et cum dicitur: est existens iustitia, non est aliud quam: est iustitia, nihil differt in illa, sive dicatur: est iusta, sive: est iustitia. Quapropter, cum quaeritur de illa, quid est, non minus congrue respondetur: iusta, quam: iustitia.

---

5 quid amplius *M* 9 de his *M*

Quod vero in exemplo iustitiae ratum esse conspicitur, hoc de omnibus, quae similiter de ipsa summa natura dicuntur, intellectus sentire per rationem constringitur. Quidquid igitur eorum de illa dicatur, non qualis vel quanta, sed magis quid sit, monstratur. Sed palam est, quia, quodlibet bonum summa natura sit, summe illud est. Illa igitur est summa essentia, summa vita, summa ratio, summa salus, summa iustitia, summa sapientia, summa veritas, summa bonitas, summa magnitudo, summa pulchritudo, summa immortalitas, summa incorruptibilitas, summa immutabilitas, summa beatitudo, summa aeternitas, summa potestas, summa unitas, quod non est aliud quam summe ens, summe vivens et alia similiter.

CAPITULUM XVII.

Quod ita sit simplex, ut omnia, quae de eius essentia dici possunt, unum idemque in illa sint, et nihil de ea dici possit substantialiter nisi in eo, quod quid est.

Quid ergo? Si illa summa natura tot bona est: eritne composita tam pluribus bonis; an potius non sunt plura bona, sed unum bonum, tam pluribus nominibus significatum? Omne enim compositum, ut subsistat, indiget iis, ex quibus componitur, et illis debet, quod est; quia, quidquid est, per illa est, et illa, quod sunt, per illud non sunt; et idcirco penitus summum non est. Si igitur illa natura composita est pluribus bonis, haec omnia, quae omni composito insunt, in illam incidere necesse est.

Quod nefas falsitatis aperta ratione destruit et obruit tota, quae supra patuit, necessitas veritatis. Cum igitur illa natura nullo modo composita sit, et tamen omnimodo tot illa bona sit, necesse est, ut illa omnia non plura, sed unum sint. Idem igitur est quodlibet unum eorum, quod omnia sive simul sive singula. Ut cum dicitur iustitia vel essentia, idem significat quod alia, vel omnia simul vel singula. Quemadmodum itaque unum est, quidquid essentialiter de summa substantia dicitur, ita ipsa uno modo, una consideratione est, quidquid est essentialiter. Cum enim aliquis homo dicatur et corpus et rationalis et homo, non uno modo vel consideratione haec tria dicitur. Secundum aliud enim est corpus, et secundum aliud rationalis, et singulum horum non est totum hoc, quod est homo. Illa vero summa essentia nullo modo sic est aliquid, ut illud idem secundum alium modum aut secundum aliam considerationem non sit; quia, quidquid aliquomodo essentialiter est, hoc est totum, quod ipsa est. Nihil igitur, quod de eius essentia vere dicitur, in eo, quod qualis vel quanta, sed

19 iis] his *M*

in eo, quod quid sit, accipitur. Quidquid enim est quale vel quantum, est etiam aliud in eo, quod quid est; unde non simplex, sed compositum est.

CAPITULUM XVIII.

Quod sit sine principio et sine fine.

Ex quo[1] igitur haec tam simplex natura creatrix et vigor omnium fuit, vel usquequo futura est? An potius nec ex quo nec usquequo est, sed sine principio et sine fine est? Si enim principium habet, aut ex se vel per se hoc habet, aut ex alio vel per aliud, aut ex nihilo vel per nihil. Sed constat per veritatem iam perspectam[2], quia nullo modo ex alio vel ex nihilo, aut per aliud vel per nihil est. Nullo igitur modo per aliud vel ex alio, aut per nihil vel ex nihilo initium sortita est. Ex seipsa vero vel per se initium habere non potest, quamquam ex seipsa et per seipsam sit. Sic enim est ex se et per se, ut nullomodo sit alia essentia, quae est per se et ex se, et alia, per quam et ex qua est. Quidquid autem ex aliquo vel per aliquid incipit esse, non est omnino idem illi, ex quo vel per quod incipit esse. Summa igitur natura non incepit per se vel ex se. Quoniam igitur nec per se nec ex se, nec per aliud nec ex alio, nec per nihil nec ex nihilo habet principium, nullo modo habet principium.

Sed neque finem habebit. Si enim finem habitura est, non est summe immortalis et summe incorruptibilis. Sed constat[3], quia est summe et immortalis et incorruptibilis. Non habebit igitur finem. Amplius. Si finem habitura est, aut volens aut nolens deficiet. Sed pro certo non est simplex bonum, cuius voluntate perit summum bonum. At ipsa est verum et simplex bonum. Quare sua sponte non deficiet ipsa, quam certum est esse summum bonum. Si vero nolens peritura est, non est summe potens nec omnipotens. Sed rationis necessitas asseruit eam esse summe potentem et omnipotentem. Non ergo nolens deficiet. Quare si nec volens nec nolens summa natura finem habebit, nullomodo finem habebit.

Amplius. Si summa illa natura principium vel finem habet, non est vera aeternitas, quod esse supra[4] inexpugnabiliter inventum est. Deinde cogitet, qui potest, quando incepit aut quando non fuit hoc verum: scilicet, quia futurum erat aliquid; aut quando desinet et non erit hoc verum: videlicet, quia praeteritum erit aliquid. Quodsi neutrum horum cogitari potest, et utrumque hoc verum sine veritate esse non

[1] sc. tempore.
[2] cf. cc. VI et VII.
[3] ex cc. XV et XVI.
[4] in c. XVI.

potest: impossibile est vel cogitare, quod veritas principium aut finem habeat. Denique si veritas habuit principium vel habebit finem: antequam ipsa inciperet, verum erat tunc, quia non erat veritas; et postquam finita erit, verum erit tunc, quia non erit veritas. Atqui verum non potest esse sine veritate. Erat igitur veritas, antequam esset veritas; et erit veritas, postquam finita erit veritas; quod inconvenientissimum est. Sive igitur dicatur veritas habere, sive intelligatur non habere principium vel finem: nullo claudi potest veritas principio vel fine[1]. Quare idem sequitur de summa natura, quia ipsa summa veritas est.

CAPITULUM XIX.

Quomodo nihil fuit ante aut erit post illam.

Sed ecce iterum insurgit nihil, et quaecumque hactenus ratio veritate et necessitate concorditer attestantibus disseruit, asserit esse nihil. Si enim ea, quae supra digesta sunt, necessarie veritatis munimine firmata sunt, non fuit aliquid ante summam essentiam nec erit aliquid post eam. Quare nihil fuit ante eam et nihil erit post eam. Nam aut aliquid aut nihil necesse est praecessisse vel subsecuturum esse. Qui autem dicit, quia nihil fuit ante ipsam et nihil erit post ipsam, id pronuntiare videtur, quia fuit ante ipsam, quando nihil erat, et erit post ipsam, quando nihil erit. Quando ergo nihil erat, illa non erat; et quando nihil erit, illa non erit. Quomodo ergo non incepit ex nihilo, aut quomodo non deveniet ad nihilum, si illa nondum erat, cum iam erat nihil, et eadem iam non erit, cum adhuc erit nihil? Quid igitur molita est tanta moles argumentorum, si tam facile demolitur nihilum molimina eorum? Si namque constituitur, ut summum esse nihilo et praecedenti succedat et subsequenti decedat: quidquid supra statuit verum necesse, destituitur per inane nihilum. An potius repugnandum est nihilo, ne tot structurae necessariae rationis expugnentur a nihilo, et summum bonum, quod lucerna veritatis quaesitum et inventum est, amittatur pro nihilo?

Potius igitur asseratur, si fieri potest, quia nihil non fuit ante summam essentiam nec erit post illam, quam, dum locus datur ante vel post illam nihilo, per nihilum reducatur ad nihil illud esse, quod per seipsum conduxit id, quod erat nihil, ad esse. Duplicem namque una pronuntiatio gerit sententiam, cum dicitur, quia nihil fuit ante summam essentiam. Unus enim est eius sensus: quia, priusquam summa essentia esset, fuit, cum erat nihil; alter vero eius est intellectus: quia

22 deveniret *M* 23 igitur] ergo *R* 36 est enim *M*

[1] cf. Ans., *De veritate*, cc. I. et X. PL 158, 468 s. et 479, ubi ad hunc locum revocat.

ante summam essentiam non fuit aliquid. Veluti si dicam: nihil me docuit volare, hoc aut sic exponam: quia ipsum nihil, quod significat non aliquid, docuit me volare, et erit falsum; aut: quia non me docuit aliquid volare, quod est verum. Prior itaque sensus est, quem sequitur supra[1] tractata inconvenientia, et omnimoda ratione pro falso repellitur; alter vero est, qui superioribus perfecta cohaeret convenientia et tota illorum contextione verus esse compellitur. Quare cum dicitur, quia nihil fuit ante illam, secundum posteriorem intellectum accipiendum est, nec sic est exponendum, ut intelligatur aliquando fuisse, quando illa non erat et nihil erat; sed ita, ut intelligatur, quia ante illam non fuit aliquid. Eadem ratio est duplicis intellectus, si nihil dicatur post illam esse futurum. Si ergo haec interpretatio, quae facta est de nihilo, diligenter discernitur, verissime nec aliquid nec nihil summam essentiam aut praecessisse aut subsecuturum esse, et nihil fuisse ante vel post illam esse secuturum concluditur; et tamen nulla iam constitutorum soliditas nihili inanitate concutitur.

CAPITULUM XX.

Quod illa sit in omni loco et tempore.

Quamquam autem supra[2] conclusum sit, quia creatrix haec natura ubique et in omnibus et per omnia sit, et ex eo, quia nec incepit nec desinet esse[3], consequatur, quia semper fuit et est et erit: sentio tamen quiddam contradictionis summurmurare, quod me cogit diligentius, ubi et quando illa sit, indagare. Itaque summa essentia aut ubique et semper est, aut tantum alicubi et aliquando, aut nusquam et numquam. Quod dico aut in omni loco vel tempore, aut determinate in aliquo, aut in nullo.

Sed quid videtur repugnantius, quam ut, quod verissime et summe est, id nusquam et numquam sit? Falsum est igitur nusquam vel numquam illam esse. Deinde, quoniam nullum bonum nec penitus aliquid est sine ea: si ipsa nusquam vel numquam est, nusquam vel numquam aliquod bonum est, et nusquam vel numquam omnino aliquid est. Quod quam falsum sit, nec dicere opus est. Falsum igitur est et illud, quod illa nusquam et numquam sit. Aut est ergo determinate alicubi et aliquando, aut ubique et semper. At si determinate est in aliquo loco vel tempore: ibi et tunc tantum, ubi et quando ipsa est, potest

6 perfecta] perspecta *M* 16 nihil *M*

[1] in initio huius capituli.
[2] in c. XIV, p. 19.
[3] cf. c. XVIII, p. 23s.

aliquid esse; ubi vero et quando ipsa non est, ibi et tunc penitus nulla est essentia, quia sine ea nihil est. Unde consequetur, ut sit aliquis locus et aliquod tempus, ubi et quando nihil omnino est. Quod quoniam falsum est — ipse namque locus et ipsum tempus aliquid est —, non potest esse summa natura alicubi vel aliquando determinate. Quod si dicitur, quia determinate ipsa per se alicubi et aliquando est, sed per potentiam suam est, ubicumque vel quandocumque aliquid est: non est verum. Quoniam enim potentiam eius nihil aliud quam ipsam esse manifestum est, nullomodo potentia eius sine ipsa est. Cum ergo non sit alicubi vel aliquando determinate, necesse est, ut sit ubique et semper, id est, in omni loco vel tempore.

CAPITULUM XXI.

Quod in nullo sit loco aut tempore.

Quod si ita est, aut tota est in omni loco vel tempore, aut tantum quaelibet pars eius, ut altera pars sit extra omnem locum et tempus. Si vero partim est et partim non est in omni loco vel tempore, partes habet; quod falsum est. Non igitur partim est ubique et semper. Tota autem quomodo est ubique et semper? Aut enim sic est intelligendum, ut tota semel sit in omnibus locis vel temporibus, et per partes in singulis; aut sic, ut tota sit etiam in singulis. Verum si per partes est in singulis, non effugit partium compositionem et divisionem; quod valde alienum a summa natura inventum est. Quapropter non est ita tota in omnibus locis aut temporibus, ut per partes sit in singulis. Restat altera pars discutienda, scilicet: qualiter summa natura tota sit in omnibus et singulis locis vel temporibus. Hoc nimirum esse non potest, nisi aut simul aut diversis temporibus. Sed quoniam ratio loci ac ratio temporis, quas hactenus simul progressas eisdem vestigiis una potuit indagare prosecutio, hic ab invicem digredientes disputationem videntur diversis quasi fugere anfractibus, singulatim suis investigentur discussionibus. Primum ergo videatur, si summa natura tota possit esse in singulis locis aut simul aut per diversa tempora. Deinde id ipsum in temporibus inquiratur.

Si igitur tota est simul in singulis locis, per singula loca sunt singulae totae. Sicut enim locus a loco distinguitur, ut singula loca sint, ita id, quod totum est in uno loco, ab eo, quod eodem tempore totum est in alio loco distinguitur, ut singula tota sint. Nam quod totum est in aliquo loco, nihil eius est, quod non sit in ipso loco. At de quo nihil est, quod non sit in aliquo loco, nihil est de eo, quod sit eodem tempore extra eundem locum. Quod igitur totum est in aliquo loco,

20 in[1] *om.* *R* 27 ac] aut *R*

nihil eius est, quod eodem tempore sit extra ipsum locum. Sed de quo nihil est extra quemlibet locum, nihil eius est eodem tempore in alio loco. Quare quod totum est in quolibet loco, nihil eius est simul in alio loco. Quod igitur totum est in aliquo loco; quomodo totum quoque est simul in alio loco, si nihil de eo potest esse in alio loco? Quoniam igitur unum totum non potest esse simul in diversis locis totum, consequitur, ut per singula loca singula sint tota, si in singulis locis simul aliquid est totum. Quapropter si summa natura tota est uno tempore in singulis omnibus locis: quot singula loca esse possunt, tot singulae summae naturae sunt, quod irrationabile est opinari. Non est igitur tota uno tempore in singulis locis. At vero, si diversis temporibus tota est in singulis locis: quando est in uno loco, nullum bonum et nulla essentia est interim in aliis locis; quia sine ea prorsus aliquid non existit. Quod absurdum esse vel ipsa loca probant, quae non nihil, sed aliquid sunt. Non est itaque summa natura tota in singulis locis diversis temporibus. Quod si nec eodem tempore nec diversis temporibus tota est in singulis locis: liquet, quia nullomodo est tota in singulis omnibus locis.

Nunc est indagandum, si eadem summa natura sit tota in singulis temporibus, aut simul aut distincte per singula tempora. Sed quomodo est aliquid totum simul in singulis temporibus, si ipsa tempora simul non sunt? Si vero separatim et distincte tota est in singulis temporibus, quemadmodum aliquis homo totus est heri et hodie et cras: proprie dicitur, quia fuit et est et erit. Ergo eius aetas, quae nihil aliud est quam eius aeternitas, non est tota simul, sed est partibus extensa per temporum partes. At eius aeternitas nihil aliud est quam ipsa. Summa igitur essentia erit divisa per partes secundum temporum distinctiones. Si enim eius aetas per temporum cursus producitur, habet cum ipsis temporibus praesens, praeteritum et futurum. Quid autem aliud est eius vel aetas vel existendi diuturnitas, quam eius aeternitas? Ergo cum eius aeternitas nihil aliud sit quam eius essentia, sicut supra[1] digesta ratio indubitabiliter probat: si eius aeternitas habet praeteritum, praesens et futurum, consequenter quoque eius essentia habet praeteritum, praesens et futurum. At quod praeteritum est, non est praesens vel futurum; et quod praesens est, non est futurum nec praeteritum; et quod futurum est, non est praeteritum vel praesens. Quomodo igitur stabit, quod supra[2] rationabili et perspicua necessitate claruit, scilicet, quia illa summa natura nullomodo composita, sed summe simplex est et summe incommutabilis: si aliud et aliud est in diversis temporibus et per tempora distributas habet partes? Aut

[1] in c. XVII p. 22 s.
[2] ibidem.

potius, si illa vera sunt, immo quia liquida vera sunt: quomodo haec possibilia sunt? Nullo igitur modo creatrix essentia aut aetas aut aeternitas eius recipit praeteritum vel futurum. Praesens enim quomodo non habet, si vere est? Sed „fuit" significat praeteritum, et „erit" futurum. Numquam igitur illa fuit vel erit. Quare non est distincte sicut nec simul tota in diversis singulis temporibus.

Si igitur, sicut discussum est, nec sic est tota in omnibus locis vel temporibus, ut semel sit tota in omnibus et per partes in singulis, nec sic, ut tota sit in singulis: manifestum est, quoniam non est ullomodo tota in omni loco vel tempore. Et quoniam similiter pervisum est, quia non sic est in omni loco vel tempore, ut pars sit in omni et pars sit extra omnem locum aut tempus, impossibile est, ut sit ubique et semper. Nullatenus enim potest intelligi esse ubique et semper, nisi aut tota aut pars. Quod si nequaquam est ubique et semper: aut erit determinate in aliquo loco vel tempore, aut in nullo. Determinate autem eam in aliquo non posse esse iam discussum est[1]. In nullo igitur loco vel tempore, id est, nusquam et numquam est. Non enim potest esse nisi aut in omni aut in aliquo. Sed rursus cum constet inexpugnabiliter non solum, quia est per se et sine principio et sine fine[2], sed quia aliquid sine ea nec usquam nec umquam est, necesse est illam esse ubique et semper.

CAPITULUM XXII.

Quomodo sit in omni et in nullo loco et tempore.

Quomodo ergo convenient haec tam contraria secundum prolationem et tam necessaria secundum probationem? Fortasse quodammodo est summa natura in loco vel tempore, quo non prohibetur sic esse simul tota in singulis locis vel temporibus, ut tamen non sint plures totae, sed una sola tota, nec eius aetas, quae non est nisi vera aeternitas, non sit distributa in praeteritum, praesens et futurum. Non enim videntur hac lege loci ac temporis cogi nisi ea, quae sic sunt in loco vel tempore, ut loci spatium aut temporis diuturnitatem non excedant. Quare sicut de iis, quae huiusmodi sunt, unum idemque totum simul non posse esse totum in diversis locis et temporibus omni veritate asseritur, ita in iis, quae huiusmodi non sunt, id ipsum nulla necessitate concluditur. Iure namque dici videtur, quod tantum eius rei sit aliquis locus, cuius quantitatem locus circumscribendo continet et continendo circumscribit; et quod eius solum rei sit aliquod tempus, cuius diuturnitatem

1 liquidą *M* 32 de his *M* 34 in his *M*

[1] in cap. praecedenti p. 25 s.
[2] cf. c. XVIII, p. 23 s.

tempus metiendo aliquomodo terminat et terminando metitur. Quapropter, cuius amplitudini aut diuturnitati nulla meta vel a loco vel a tempore opponitur, illi nullum esse locum vel tempus vere proponitur. Quoniam namque nec locus illi facit, quod locus, nec tempus, quod tempus, non irrationabiliter dicitur, quia nullus locus est eius locus, et nullum tempus est eius tempus. Quod vero nullum locum aut tempus habere conspicitur, id profecto nullatenus loci aut temporis legem subire convincitur. Nulla igitur lex loci aut temporis naturam ullam aliquomodo cogit, quam nullus locus ac tempus aliqua continentia claudit.

Quaenam autem rationalis consideratio omnimoda ratione non excludat, ut creatricem summamque omnium substantiam, quam necesse est alienam esse et liberam a natura et iure omnium, quae ipsa de nihilo fecit, ulla loci cohibitio vel temporis includat, cum potius eius potentia, quae nihil est aliud quam eius essentia, cuncta a se facta sub se continendo concludat? Quomodo quoque non est impudentis imprudentiae dicere, quod summae veritatis aut locus circumscribat quantitatem aut tempus metiatur diuturnitatem, quae nullam penitus localis vel temporalis distentionis magnitudinem suscipit vel parvitatem?

Quoniam itaque loci haec est et temporis conditio, ut tantummodo, quidquid eorum metis clauditur, nec partium fugiat rationem, vel qualem suscipit locus eius secundum quantitatem, vel qualem patitur tempus eius secundum diuturnitatem, nec ullomodo possit totum a diversis locis vel temporibus simul contineri; quidquid vero loci vel temporis continentia nequaquam coërcetur, nulla locorum vel temporum lege ad partium multiplicitatem cogatur aut praesens esse totum simul pluribus locis aut temporibus prohibeatur: quoniam inquam haec est conditio loci ac temporis, procul dubio summa substantia, quae nulla loci vel temporis continentia cingitur, nulla eorum lege constringitur. Quare, quoniam summam essentiam totam et inevitabilis necessitas exigit nulli loco vel tempori deesse, et nulla ratio loci aut temporis prohibet omni loco vel tempori simul totam adesse: necesse est eam simul totam omnibus et singulis locis et temporibus praesentem esse. Non enim, quia huic loco vel tempori praesens est, idcirco prohibetur illi vel illi loco aut tempori simul et similiter praesens esse; nec, quoniam fuit aut est aut erit, ideo aeternitatis eius aliquid evanuit a praesenti tempore cum praeterito, quod iam non est; aut transit cum praesenti, quod vix est; aut venturum est cum futuro, quod nondum est. Nullatenus namque cogitur vel prohibetur lege locorum aut temporum alicubi aut aliquando esse vel non esse,

8 aut] ac *R*

quod nullomodo intra locum vel tempus claudit suum esse. Nam si ipsa summa essentia dicitur esse in loco aut tempore: quamvis de illa et de localibus sive temporalibus naturis una sit prolatio propter loquendi consuetudinem, diversus tamen est intellectus propter rerum dissimilitudinem. In illis namque duo quaedam eadem prolatio significat, id est: quia et praesentia sunt locis et temporibus, in quibus esse dicuntur, et quia continentur ab ipsis; in summa vero essentia unum tantum percipitur, id est: quia praesens est, non etiam quia continetur.

Unde, si usus loquendi admitteret, convenientius dici videretur esse cum loco vel tempore quam in loco vel tempore. Plus enim significatur contineri aliquid, cum dicitur esse in alio, quam cum dicitur esse cum alio. In nullo itaque loco vel tempore proprie dicitur esse, quia omnino a nullo alio continetur, et tamen in omni loco vel tempore suo quodam modo dici potest esse; quoniam, quidquid aliud est, ne in nihilum cadat, ab ea praesente sustinetur. In omni loco et tempore est, quia nulli abest; et in nullo est, quia nullum locum aut tempus habet. Nec in se recipit distinctiones locorum aut temporum, ut hic vel illic vel alicubi, aut nunc vel tunc vel aliquando; nec secundum labile praesens tempus, quo utimur, est, aut secundum praeteritum vel futurum fuit aut erit, quoniam haec circumscriptorum et mutabilium propria sunt, quod illa non est; et tamen haec de ea quodammodo dici possunt, quoniam sic est praesens omnibus circumscriptis et mutabilibus, ac si illa eisdem circumscribatur locis et mutetur temporibus. Patet itaque, quantum sat est ad dissolvendam, quae insonabat, contrarietatem: qualiter summa omnium essentia ubique et semper et nusquam et numquam, id est, in omni et nullo loco aut tempore sit, iuxta diversorum intellectuum concordem veritatem.

CAPITULUM XXIII.

Quomodo melius intellegi possit esse ubique quam in omni loco.

Verum cum constet eandem summam naturam non magis esse in omnibus locis quam in omnibus, quae sunt; non velut, quae contineatur, sed quae penetrando cuncta contineat: cur non dicatur esse ubique hoc sensu, ut potius intelligatur esse in omnibus, quae sunt, quam tantum in omnibus locis; cum hunc intellectum et rei veritas exhibeat, et ipsa localis verbi proprietas nequaquam prohibeat? Solemus namque saepe localia verba irreprehensibiliter attribuere rebus, quae nec loca sunt nec circumscriptione locali continentur. Velut si dicam ibi esse intellectum in anima, ubi est rationalitas. Nam cum ibi et ubi localia verba sint, non

tamen locali circumscriptione aut anima continet aliquid, aut intellectus vel rationalitas continentur. Quare summa natura secundum rei veritatem aptius dicitur esse ubique secundum hanc significationem, ut intelligatur esse in omnibus, quae sunt, quam si intelligitur tantum in omnibus locis. Et quoniam, sicut supra expositae rationes docent, aliter esse non potest, necesse est eam sic esse in omnibus, quae sunt, ut una eademque perfecte tota simul sit in singulis.

CAPITULUM XXIV.

Quomodo melius intelligi possit esse semper quam in omni tempore.

Eandem quoque summam substantiam constat sine principio et fine esse[1], nec habere praeteritum aut futurum, nec temporale, hoc est labile praesens, quo nos utimur[2]; quoniam aetas sive aeternitas eius, quae nihil aliud est quam ipsa, immutabilis et sine partibus est. Nonne ergo semper, quod videtur designare totum tempus, multo verius, si de illa dicitur, intelligitur significare aeternitatem, quae sibi ipsi numquam est dissimilis, quam temporum varietatem, quae sibi semper in aliquo est non similis? Quare, si dicitur semper esse: quoniam idem est illi esse et vivere, nihil melius intelligitur quam aeterne esse vel vivere, id est, interminabilem vitam perfecte simul totam obtinere. Videtur enim eius aeternitas esse interminabilis vita simul perfecte tota existens. Cum enim supra[3] iam satis liqueat, quod eadem substantia non sit aliud quam vita sua et aeternitas sua, nec sit aliquomodo terminabilis, nec nisi simul et perfecte tota: quid aliud est vera aeternitas, quae illi soli convenit, quam interminabilis vita simul et perfecte tota existens?[4] Nam vel hoc solo veram aeternitatem soli illi inesse substantiae, quae sola non facta, sed factrix esse inventa est, aperte percipitur: quoniam vera aeternitas principii finisque meta carere intelligitur; quod nulli rerum creatarum convenire eo ipso, quod de nihilo factae sunt, convincitur.

CAPITULUM XXV.

Quod nullis mutabilis sit accidentibus.

Sed haec essentia, quam patuit[5] omnimode sibi esse eandem substantialiter, nonne aliquando est a se diversa vel accidentaliter? Verum

3 apertius *R* 11 Eandem] Tandem *M*

[1] cf. c. XVIII, p. 23 s. [2] cf. c. XXII, p. 28 ss. [3] ex c. XVII, p. 22 s.
[4] cf. Boeth., *De consol. philos.*, l. V, prosa 6: Aeternitas est interminabilis vitae tota simul et perfecta possessio. [5] cf. cc. XV ss.

quomodo est summe incommutabilis, si per accidentia potest, non dicam esse, sed vel intelligi variabilis? Et econtra, quomodo non est particeps accidentis, cum hoc ipsum, quod maior est omnibus aliis naturis et quod illis dissimilis est, illi videatur accidere? Sed quid repugnant quorundam, quae accidentia dicuntur, susceptibilitas et naturalis incommutabilitas, si ex eorum assumptione nulla substantiam consequatur variabilitas? Omnium quippe, quae accidentia dicuntur, alia non nisi cum aliqua participantis variatione adesse et abesse posse intelliguntur, ut omnes colores; alia nullam omnino vel accedendo vel recedendo mutationem circa id, de quo dicuntur, efficere noscuntur, ut quaedam relationes. Constat namque, quia homini post annum praesentem nascituro nec maior nec minor nec aequalis sum nec similis. Omnes autem has relationes utique, cum natus fuerit, sine omni mei mutatione ad illum habere potero et amittere, secundum quod crescet vel per qualitates diversas mutabitur. Palam itaque fit, quia eorum, quae accidentia dicuntur, quaedam aliquatenus attrahant commutabilitatem, quaedam vero nullatenus subtrahant immutabilitatem.

Sicut igitur summa natura accidentibus mutationem efficientibus numquam in sua simplicitate locum tribuit, sic secundum ea, quae nullatenus summae incommutabilitati repugnant, aliquando dici aliquid non respuit, et tamen aliquid eius essentiae, unde ipsa variabilis intelligi possit, non accidit. Unde hoc quoque concludi potest, quia nullius accidentis susceptibilis est. Quippe quemadmodum illa accidentia, quae mutationem aliquam accedendo vel recedendo faciunt, ipso suo effectu vere accidere rei, quam mutant, perpenduntur, sic illa, quae a simili effectu deficiunt, improprie dici accidentia deprehenduntur. Sicut ergo semper sibi est omnimodo eadem substantialiter, ita numquam est a se diversa ullomodo vel accidentaliter. Sed quoquo modo sese habeat ratio de proprietate nominis accidentium: illud sine dubio verum est, quia de summe incommutabili natura nihil potest dici, unde mutabilis possit intelligi.

CAPITULUM XXVI.

Quomodo illa dicenda sit esse substantia, et quod sit extra omnem substantiam, et singulariter sit, quidquid est.

Sed si ratum est, quod de huius naturae simplicitate perspectum est[1]: quomodo substantia est? Nam cum omnis substantia admixtionis differentiarum vel mutationis accidentium sit susceptibilis: huius

10 immutationem *ex* imitationem *corr. in M* 12 nec similis sum *R* 28/9 quomodo *R*

[1] cf. c. XVII, p. 22 s.

immutabilis sinceritas omnimodae admixtioni sive mutationi est inaccessibilis. Quomodo ergo obtinebitur eam esse quamlibet substantiam, nisi dicatur substantia pro essentia et sic sit extra, sicut est supra omnem substantiam? Nam quantum illud esse, quod per se est, quidquid est, et de nihilo facit omne aliud esse, diversum est ab eo esse, quod per aliud fit de nihilo, quidquid est: tantum omnino distat summa substantia ab iis, quae non sunt idem, quod ipsa. Cumque ipsa sola omnium naturarum habeat a se sine alterius naturae auxilio esse, quidquid est: quomodo non est singulariter absque suae creaturae consortio, quidquid ipsa est? Unde, si quando illi est cum aliis nominis alicuius communio, valde procul dubio intelligenda est diversa significatio.

CAPITULUM XXVII.

Quod non contineatur in communi tractatu substantiarum, et tamen sit substantia et individuus spiritus.

Constat igitur, quia illa substantia nullo communi substantiarum tractatu includitur, a cuius essentiali communione omnis natura excluditur. Nempe cum omnis substantia tractetur aut esse universalis, quae pluribus substantiis essentialiter communis est, ut hominem esse commune est singulis hominibus; aut esse individua, quae universalem essentiam communem habet cum aliis, quemadmodum singuli homines commune habent cum singulis, ut homines sint: quomodo aliquis summam naturam in aliarum substantiarum tractatu contineri intelligit, quae nec in plures substantias se dividit, nec cum alia aliqua per essentialem communionem se colligit? Quoniam tamen ipsa non solum certissime existit, sed etiam summe omnium existit, et cuiuslibet rei essentia dici solet substantia: profecto, si quid digne dici potest, non prohibetur dici substantia. Et quoniam non noscitur dignior essentia quam spiritus aut corpus, et ex his spiritus dignior est quam corpus, utique eadem asserenda est esse spiritus, non corpus. Quoniam autem nec ullae partes sunt eiusdem spiritus, nec plures esse possunt eiusmodi spiritus, necesse est, ut sit omnino individuus spiritus. Quoniam enim, sicut supra[1] constat, nec partibus est compositus, nec ullis differentiis vel accidentibus intelligi potest esse mutabilis: impossibile est, ut qualibet sectione sit divisibilis.

7 ab his *M* 28 ex iis *R*

[1] c. XVII, p. 22s. et c. XXV, p. 31s.

CAPITULUM XXVIII.

Quod idem spiritus simpliciter sit, et creata illi comparata non sint.

Videtur ergo consequi ex praecedentibus, quod iste spiritus, qui sic suo quodam mirabiliter singulari et singulariter mirabili modo est, quadam ratione solus sit, alia vero, quaecumque videntur esse, huic collata, non sint[1]. Si enim diligenter intendatur, ille solus videbitur simpliciter et perfecte et absolute esse, alia vero omnia fere non esse et vix esse. Quoniam namque idem spiritus propter incommutabilem aeternitatem suam nullomodo secundum aliquem motum dici potest, quia fuit vel erit, sed simpliciter est; nec mutabiliter est aliquid, quod aliquando aut non fuit aut non erit; neque non est, quod aliquando fuit aut erit, sed, quidquid est, semel et simul et interminabiliter est: quoniam inquam huiusmodi est eius esse, iure ipse simpliciter et absolute et perfecte dicitur esse.

Quoniam vero alia omnia mutabiliter secundum aliquid aliquando aut fuerunt aut erunt, quod non sunt, aut sunt, quod aliquando non fuerunt vel non erunt; et quoniam hoc, quia fuerunt, iam non est, illud autem, scilicet quia erunt, nondum est, et hoc, quod in labili brevissimoque et vix existente praesenti sunt, vix est; quoniam ergo tam mutabiliter sunt: non immerito negantur simpliciter et perfecte et absolute esse, et asseruntur fere non esse et vix esse. Deinde, cum omnia, quaecumque aliud sunt quam ipse, de non esse venerint ad esse non per se, sed per aliud; et cum de esse redeant ad non esse, quantum ad se, nisi sustineantur per aliud: quomodo illis convenit simpliciter aut perfecte sive absolute esse, et non magis vix esse aut fere non esse? Cumque esse solius eiusdem ineffabilis spiritus nullomodo intelligi possit aut ex non esse inceptum aut aliquem pati posse ex eo, quod est, in non esse defectum; et quidquid ipse est, non sit per aliud quam per se, id est, per hoc, quod ipse est: nonne huius esse merito solum intelligitur simplex perfectumque et absolutum? Quod vero sic simpliciter et omnimoda ratione solum est perfectum, simplex et absolutum, id nimirum quodammodo iure dici potest solum esse. Et econtra, quidquid per superiorem rationem nec simpliciter nec perfecte nec absolute esse, sed vix esse aut fere non esse cognoscitur, id utique aliquomodo recte non esse dicitur. Secundum hanc igitur rationem solus ille creator spiritus est, et omnia creata non sunt; nec tamen omnino non sunt, quia per illum, qui solus absolute est, de nihilo aliquid facta sunt.

---

[1] August., *Enarr. in Ps. 134* n. 4, PL 37, 1741: illi autem comparata, non sunt.

CAPITULUM XXIX.

Quod eius locutio id ipsum sit quod ipse, nec tamen sint duo, sed unus spiritus.

Iam vero iis, quae de proprietatibus huius summae naturae ad praesens mihi ducem rationem sequenti occurrerunt, perspectis opportunum existimo, ut de eius locutione, per quam facta sunt omnia, si quid possum, considerem. Etenim, cum omnia, quae de illa supra[1] potui animadvertere, rationis robur inflexibile teneant, illud me maxime cogit de illa diligentius discutere, quia idipsum, quod ipse summus spiritus est, probatur esse. Si enim ille nihil fecit nisi per seipsum, et quidquid ab eo factum est, per illam est factum: quomodo illa est aliud, quam quod est idem ipse? Amplius. Asserunt utique inexpugnabiliter ea, quae iam inventa sunt, quia nihil omnino potuit umquam aut potest subsistere praeter creantem spiritum et eius creaturam. Hanc vero spiritus eiusdem locutionem impossibile est inter creata contineri; quoniam, quidquid creatum subsistit, per illam factum est, illa vero per se fieri non potuit. Nihil quippe per seipsum fieri potest, quia, quidquid fit, posterius est eo, per quod fit, et nihil est posterius seipso. Relinquitur itaque, ut haec summi spiritus locutio, cum creatura esse non possit, non sit aliud quam summus spiritus. Denique haec ipsa locutio nihil aliud potest intelligi quam eiusdem spiritus intelligentia, qua cuncta intelligit. Quid enim est aliud illi rem loqui aliquam hoc loquendi modo quam intelligere? Nam non ut homo, non semper dicit, quod intelligit. Si igitur summe simplex natura non est aliud, quam quod est sua intelligentia: quemadmodum est idem, quod est sua sapientia, necesse est, ut similiter non sit aliud, quam quod est sua locutio. Sed quoniam iam manifestum est summum spiritum unum tantum esse et omnimode individuum, necesse est, ut sic illi haec sua locutio sit consubstantialis, ut non sint duo, sed unus spiritus.

CAPITULUM XXX.

Quod eadem locutio non constet pluribus verbis, sed sit unum verbum.

Cur igitur dubitem, quod supra[2] dubium dimiseram, scilicet, utrum haec locutio in pluribus verbis an in uno verbo consistat? Nam si sic est summae naturae consubstantialis, ut non sint duo, sed unus spiritus: utique, sicut illa summe simplex est, ita et ista. Non igitur constat pluribus verbis, sed est unum verbum, per quod facta sunt omnia.

4 iis] his *M* 5 duce ratione (rasura?) *M*

[1] in cc. X—XII. [2] in c. XII, p. 18.

CAPITULUM XXXI.

Quod ipsum verbum non sit similitudo factorum, sed veritas essentiae, facta vero sint aliqua veritatis imitatio; et quae naturae magis sint quam aliae et praestantiores.

Sed ecce videtur mihi suboriri nec facilis nec ullatenus sub ambiguitate relinquenda quaestio. Etenim omnia huiusmodi verba, quibus res quaslibet mente dicimus, id est cogitamus, similitudines et imagines sunt rerum, quarum verba sunt; et omnis similitudo vel imago tanto magis vel minus est vera, quanto magis vel minus imitatur rem, cuius est similitudo. Quid igitur tenendum est de verbo, quo dicuntur et per quod facta sunt omnia?[1]. Erit aut non erit similitudo eorum, quae per ipsum facta sunt? Si enim ipsum est vera mutabilium similitudo, non est consubstantiale summae incommutabilitati; quod falsum est. Si autem non omnino vera, sed qualiscumque similitudo mutabilium est, non est verbum summae veritatis omnino verum; quod absurdum est. At si nullam mutabilium habet similitudinem: quomodo ad exemplum illius facta sunt?

Verum forsitan nihil huius remanebit ambiguitatis, si, quemadmodum in vivo homine veritas hominis esse dicitur, in picto vero similitudo sive imago illius veritatis: sic existendi veritas intelligatur in verbo, cuius essentia sic summe est, ut quodammodo illa sola sit; in iis vero, quae in eius comparatione quodammodo non sunt, et tamen per illud et secundum illud facta sunt aliquid, imitatio aliqua summae illius essentiae perpendatur. Sic quippe verbum summae veritatis, quod et ipsum est summa veritas, nullum augmentum vel detrimentum sentiet secundum hoc, quod magis vel minus creaturis sit simile; sed potius necesse erit omne, quod creatum est, tanto magis esse et tanto esse praestantius, quanto similius est illi, quod summe est, et summe magnum est.

Hinc etenim fortasse, immo non fortasse, sed pro certo, hinc omnis intellectus iudicat naturas quolibet modo viventes praestare non viventibus, sentientes non sentientibus, rationales irrationalibus. Quoniam enim summa natura suo quodam singulari modo non solum est, sed et vivit et sentit et rationalis est, liquet, quoniam omnium, quae sunt, id, quod aliquomodo vivit, magis est illi simile quam id, quod nullatenus vivit; et quod modo quolibet vel corporeo sensu cognoscit aliquid, magis quam quod nihil omnino sentit; et quod rationale est, magis quam

11 aut non] annon *R* 21 in his *M* 32 irrationabilibus *M* irrationabilibus *R*

[1] cf. Io. 1, 3.

quod rationis capax non est. Quoniam vero simili ratione quaedam naturae magis minusve sint quam aliae, perspicuum est. Quemadmodum enim illud natura praestantius est, quod per naturalem essentiam propinquius est praestantissimo, ita utique illa natura magis est, cuius essentia similior est summae essentiae.

Quod sic quoque facile animadverti posse existimo. Nempe si cuilibet substantiae, quae et vivit et sensibilis et rationalis est, cogitatione auferatur, quod rationalis est, deinde, quod sensibilis, et postea, quod vitalis, postremo ipsum nudum esse, quod remanet: quis non intelligat, quod illa substantia, quae sic paulatim destruitur, ad minus et minus esse, et ad ultimum ad non esse gradatim perducitur? Quae autem singulatim absumpta quamlibet essentiam ad minus et minus esse deducunt, eadem ordinatim assumpta illam ad magis et magis esse perducunt. Patet igitur, quia magis est vivens substantia quam non vivens, et sensibilis quam non sensibilis, et rationalis quam non rationalis. Non est itaque dubium, quod omnis essentia eo ipso magis est et praestantior est, quo similior est illi essentiae, quae summe est et summe praestat. Satis itaque manifestum est in verbo, per quod facta sunt omnia[1], non esse ipsorum similitudinem, sed veram simplicemque essentiam; in factis vero non esse simplicem absolutamque essentiam, sed verae illius essentiae vix aliquam imitationem. Unde necesse est non idem verbum secundum rerum creatarum similitudinem magis vel minus esse verum, sed omnem creatam naturam eo altiori gradu essentiae dignitatisque consistere, quo magis illi propinquare videtur.

CAPITULUM XXXII.

Quod summus spiritus seipsum dicat coaeterno verbo.

Sed cum ita sit: quomodo illud, quod simplex est veritas, potest esse verbum eorum, quorum non est similitudo, cum omne verbum, quo aliqua res sic mente dicitur, similitudo sit rei eiusdem? Et si non est verbum eorum, quae facta sunt per ipsum: quomodo constabit, quia sit verbum? Nempe omne verbum alicuius rei verbum est. Denique, si numquam creatura esset, nullum eius esset verbum. Quid igitur? An concludendum est, quia, si nullomodo esset creatura, nequaquam esset verbum illud, quod est summa et nullius indigens essentia? Aut fortasse ipsa summa essentia, quae verbum est, essentia quidem esset aeterna, sed verbum non esset, si nihil umquam per illam fieret? Eius enim, quod nec fuit nec est nec futurum est, nullum verbum esse potest.

[1] cf. Io. 1, 3.

Verum secundum hanc rationem, si numquam ulla praeter summum spiritum esset essentia, nullum omnino esset in illo verbum. Si nullum in illo verbum esset, nihil apud se diceret. Si nihil apud se diceret: cum idem sit illi sic dicere aliquid, quod est intelligere, non aliquid intelligeret. Si nihil intelligeret, ergo summa sapientia, quae non est aliud quam idem spiritus, nihil intelligeret; quod absurdissimum est. Quid ergo? Si enim nihil intelligeret: quomodo esset summa sapientia? Aut si nullomodo aliquid esset praeter illam: quid illa intelligeret? Sed numquid seipsam non intelligeret?

At quomodo vel cogitari potest, quod summa sapientia se aliquando non intelligat, cum rationalis mens possit non solum suimet, sed et ipsius summae sapientiae reminisci et illam et se intelligere? Si enim mens humana nullam eius aut suam habere memoriam aut intelligentiam posset, nequaquam se ab irrationalibus creaturis, et illam ab omni creatura, secum sola tacite disputando, sicut nunc mens mea facit, discerneret. Ergo summus ille spiritus, sicut est aeternus, ita aeterne sui memor est et intelligit se ad similitudinem mentis rationalis; immo non ad ullius similitudinem, sed ille principaliter et mens rationalis ad eius similitudinem. At si aeterne se intelligit, aeterne se dicit. Si aeterne se dicit, aeterne est verbum eius apud ipsum. Sive igitur ille cogitetur nulla alia existente essentia sive aliis existentibus, necesse est verbum illius coaeternum illi esse cum illo.

CAPITULUM XXXIII.

Quod uno verbo dicat se et quod fecit.

Sed ecce quaerenti mihi de verbo, quo creator dicit omnia, quae fecit, obtulit se verbum, quo seipsum dicit, qui omnia fecit. An ergo alio verbo dicit seipsum et alio ea, quae facit; aut potius eodem ipso verbo, quo dicit seipsum, dicit, quaecumque facit? Nam hoc quoque verbum, quo seipsum dicit, necesse est idipsum esse, quod ipse est, sicut constat de verbo illo, quo dicit ea, quae a se facta sunt. Cum enim, etiam si nihil umquam aliud esset nisi summus ille spiritus, ratio tamen cogat verbum illud, quo se dicit, ex necessitate esse: quid verius, quam hoc verbum eius non esse aliud quam, quod ipse est? Ergo si et seipsum et ea, quae facit, consubstantiali sibi verbo dicit, manifestum est, quia verbi, quo se dicit, et verbi, quo creaturam dicit, una substantia est. Quomodo ergo, si una substantia est, duo verba sunt?

Sed forsitan non cogit identitas substantiae verbi unitatem admittere. Nam idem ipse, qui his verbis loquitur, eandem illis habet substantiam,

---

14 irrationabilibus *R* irrationalibus^{bi} *M* 38 cum *ante* illis *insertum in M*

et tamen verbum non est. Sed utique verbum, quo se dicit summa sapientia, convenientissime dici potest verbum eius secundum superiorem rationem, quia eius perfectam tenet similitudinem. Nam nulla ratione negari potest, cum mens rationalis seipsam cogitando intelligit, imaginem ipsius nasci in sua cogitatione; immo ipsam cogitationem sui esse suam imaginem, ad eius similitudinem tamquam ex eius impressione formatam. Quamcumque enim rem mens seu per corporis imaginationem seu per rationem cupit veraciter cogitare, eius utique similitudinem, quantum valet, in ipsa sua cogitatione conatur exprimere. Quod quanto verius facit, tanto verius rem ipsam cogitat. Et hoc quidem, cum cogitat aliquid aliud, quod ipsa non est, et maxime, cum aliquod cogitat corpus, clarius perspicitur. Cum enim cogito notum mihi hominem absentem, formatur acies cogitationis meae in talem imaginem eius, qualem illam per visum oculorum in memoriam attraxi. Quae imago in cogitatione verbum est eiusdem hominis, quem cogitando dico. Habet igitur mens rationalis, cum se cogitando intelligit, secum imaginem suam ex se natam, id est, cogitationem sui ad suam similitudinem quasi sua impressione formatam; quamvis ipsa se a sua imagine non nisi ratione sola separare possit. Quae imago eius verbum eius est.

Hoc itaque modo quis neget summam sapientiam, cum se dicendo intelligit, gignere consubstantialem sibi similitudinem suam, id est, verbum suum? Quod verbum, licet de re tam singulariter eminenti proprie aliquid satis convenienter dici non possit, non tamen inconvenienter sicut similitudo, ita et imago[1] et figura et character eius[2] dici potest. Verbum autem, quo creaturam dicit, nequaquam similiter est verbum creaturae, quia non est eius similitudo, sed principalis essentia[3]. Consequitur igitur, ut ipsam creaturam non dicat verbo creaturae. Cuius ergo verbo eam dicit, si non eam dicit verbo eius? Nam quod dicit, verbo dicit, et verbum alicuius est verbum, id est similitudo. Sed si nihil aliud dicit quam se aut creaturam, nihil dicere potest nisi aut suo aut eius verbo. Si ergo nihil dicit verbo creaturae: quidquid dicit, verbo suo dicit. Uno igitur eodemque verbo dicit seipsum et quaecumque fecit.

CAPITULUM XXXIV.

Quomodo suo verbo videri possit dicere creaturam.

Sed quomodo tam differentes res, scilicet creans et creata essentia, dici possunt uno verbo; praesertim cum verbum ipsum sit dicenti

14 in] im *R* 29 est[1] *om. R*

[1] Col. 1, 15: Qui est imago Dei invisibilis. [2] Hebr. 1, 3: Qui cum sit splendor gloriae et figura (χαρακτὴρ) substantiae eius. [3] cf. c. XXXI, p. 36 s.

coaeternum, creatura autem non sit illi coaeterna? Forsitan quia ipse est summa sapientia et summa ratio, in qua sunt omnia, quae facta sunt; quemadmodum opus, quod fit secundum aliquam artem, non solum quando fit, verum et antequam fiat et postquam dissolvitur, semper est in ipsa arte non aliud, quam quod est ars ipsa; idcirco cum ipse summus spiritus dicit seipsum, dicit omnia, quae facta sunt. Nam et antequam fierent, et cum iam facta sunt, et cum corrumpuntur seu aliquomodo variantur: semper in ipso sunt, non quod sunt in seipsis, sed quod est idem ipse. Etenim in seipsis sunt essentia mutabilis secundum immutabilem rationem creata; in ipso vero sunt ipsa prima essentia et prima existendi veritas, cui prout magis utcumque illa similia sunt, ita verius et praestantius existunt. Hoc itaque modo non irrationabiliter asseri potest, quia, cum seipsum dicit summus ille spiritus, dicit etiam, quidquid factum est, uno eodemque verbo.

CAPITULUM XXXV.

Quod, quidquid factum est, in eius verbo et scientia sit vita et veritas.

Verum cum constet, quia verbum eius consubstantiale illi est et perfecte simile, necessario consequitur, ut omnia, quae sunt in illo, eadem et eodem modo sint in verbo eius. Quidquid igitur factum est, sive vivat sive non vivat, aut quomodocumque sit in se: in illo est ipsa vita et veritas[1]. Quoniam autem idem est summo spiritui scire quod intelligere sive dicere, necesse est, ut eodem modo sciat omnia, quae scit, quo ea dicit aut intelligit. Quemadmodum igitur sunt in verbo eius omnia vita et veritas, ita sunt in scientia eius.

CAPITULUM XXXVI.

Quam incomprehensibili modo dicat vel sciat res a se factas.

Qua ex re manifestissime comprehendi potest, quomodo dicat idem spiritus vel quomodo sciat ea, quae facta sunt, ab humana scientia comprehendi non posse. Nam nulli dubium creatas substantias multo aliter esse in seipsis quam in nostra scientia. In seipsis namque sunt per ipsam suam essentiam; in nostra vero scientia non sunt earum essentiae, sed earum similitudines. Restat igitur, ut tanto verius sint in seipsis quam in nostra scientia, quanto verius alicubi sunt per suam essentiam quam per suam similitudinem. Cum ergo et hoc constet,

[1] Anselmus cum Augustino (v. gr. Tract. in Ioannem I, n. 16, PL 35, 1387) ita legit Io. 1, 3—4: Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Quod factum est, in illo vita est.

quia omnis creata substantia tanto verius est in verbo, id est, in intelligentia creatoris, quam in seipsa, quanto verius existit creatrix quam creata essentia: quomodo comprehendat humana mens, cuiusmodi sit illud dicere et illa scientia, quae sic longe superior et verior est creatis substantiis, si nostra scientia tam longe superatur ab illis, quantum earum similitudo distat ab earum essentia?

CAPITULUM XXXVII.

Quod, quidquid ipse est ad creaturam, hoc sit et verbum eius; nec tamen ambo simul pluraliter.

Verum cum manifeste rationes superiores doceant summum spiritum per verbum suum fecisse omnia: numquid non et ipsum verbum fecit eadem omnia? Quoniam enim illi est consubstantiale, cuius est verbum, necesse est, ut sit summa essentia. Summa autem essentia non est nisi una, quae sola creatrix et solum principium est omnium, quae facta sunt. Ipsa namque sola fecit non per aliud quam per se omnia ex nihilo. Quare quaecumque summus spiritus facit, eadem et verbum eius facit et similiter[1]. Quidquid igitur summus spiritus est ad creaturam, hoc et verbum eius est et similiter; nec tamen ambo simul pluraliter, quia non sunt plures creatrices summae essentiae. Sicut igitur ille est creator rerum et principium, sic et verbum eius; nec tamen sunt duo, sed unus creator et unum principium.

CAPITULUM XXXVIII.

Quod dici non possit, quid duo sint, quamvis necesse sit esse duos.

Studiose itaque attendendum est quiddam, quod valde insolitum rebus aliis in summo spiritu et verbo eius videtur evenire. Nam certum est sic unicuique singulatim et utrisque simul inesse, quidquid sunt in essentia et quidquid sunt ad creaturam, ut et singulatim perfectum sit ambobus, et tamen pluralitatem non admittat in duobus. Licet enim singulatim et ille perfecte sit summa veritas et creator, et verbum eius sit summa veritas et creator; non tamen ambo simul sunt duae veritates aut duo creatores.

Sed cum haec ita sint, miro tamen modo apertissimum est, quia nec ille, cuius est verbum, potest esse verbum suum, nec verbum potest esse ille, cuius est verbum. Ut in eo, quod significat vel quid sint sub-

1 in² *om. R*

[1] Cf. Io. 5, 19: Quaecumque enim ille (pater) fecerit, haec et filius similiter facit.

stantialiter, vel quid sint ad creaturam, semper individuam teneant unitatem; in eo vero, quod ille non est ex isto, hoc autem est ex illo, ineffabilem admittant pluralitatem. Ineffabilem certe. Quamvis enim necessitas cogat, ut sint duo, nullo tamen modo exprimi potest, quid duo sint. Nam et si forte duo pares aut aliquid aliud similiter ad invicem possint dici: in his ipsis tamen relativis, si quaeratur, quid sit illud, de quo dicuntur, non poterit dici pluraliter, quemadmodum dicuntur duae pares lineae aut duo similes homines. Quippe nec sunt duo pares spiritus nec duo pares creatores nec duo aliquid, quod significet eorum aut essentiam aut habitudinem ad creaturum. Sed nec duo aliquid, quod designet propriam habitudinem alterius ad alterum; quia nec duo verba nec duae imagines. Verbum namque hoc ipsum, quod verbum est aut imago, ad alterum est, quia non nisi alicuius verbum est aut imago; et sic propria sunt haec alterius, ut nequaquam alteri coaptentur. Nam ille, cuius est verbum aut imago, nec imago nec verbum est. Constat igitur, quia exprimi non potest, quid duo sint summus spiritus et verbum eius, quamvis quibusdam singulorum proprietatibus cogantur esse duo. Etenim proprium est unius esse ex altero, et proprium est alterius alterum esse ex illo.

CAPITULUM XXXIX.

Quod idem verbum sit a summo spiritu nascendo.

Quod ipsum nullo utique verbo videtur familiarius posse proferri, quam si dicatur proprium esse unius nasci ex altero, et proprium alterius nasci alterum ex ipso. Certum namque iam constat, quia verbum summi spiritus non sic est ex eo, quemadmodum ea, quae ab illo facta sunt, sed quemadmodum creator de creatore, summum de summo, et ut plena brevitate omnimoda absolvatur similitudo: penitus idem ipsum est de eodem ipso, et ita, ut nullatenus sit nisi ex eo. Cum igitur pateat verbum summi spiritus sic esse ex ipso solo, ut perfectam eius quasi proles parentis teneat similitudinem, nec sic esse ex ipso, ut fiat ab eo: profecto nullomodo convenientius cogitari potest esse ex illo quam nascendo. Nempe si innumerabiles res indubitanter dicuntur nasci ex iis, ex quibus habent, ut sint, cum nullam eorum, de quibus nasci dicuntur, teneant similitudinem sicut proles parentis — dicimus enim capillos nasci de capite et poma ex arbore, licet nec illi capitis nec ista arboris similia sint —; si inquam multa huiusmodi non absurde dicuntur nasci: tanto congruentius dici potest verbum summi spiritus ex illo existere nascendo, quanto perfectius quasi proles parentis trahit eius similitudinem ex illo existendo.

---

19 esse *om. M* 33 ex his *M*

CAPITULUM XL.

Quod verissime ille sit parens et illud proles.

Quodsi convenientissime dicitur nasci et tam simile est illi, de quo nascitur: cur aestimetur simile quasi proles parenti, et non potius asseratur, quia tanto verior est ille parens et istud proles, quanto magis et ille ad huius nativitatis perfectionem solus sufficit, et quod nascitur, eius similitudinem exprimit? Namque in rebus aliis, quas parentis prolisque certum est habitudinem habere, nulla sic gignit, ut omnino nullius indigens sola per se ad gignendam prolem sufficiat; nulla sic gignitur, ut nulla admixta dissimilitudine omnimodam similitudinem parentis exhibeat. Si ergo verbum summi spiritus sic est omnino ex ipsius sola essentia, et sic singulariter est illi simile, ut nulla proles sic sit omnino ex sola parentis essentia, aut sic similis parenti: profecto nullis rebus tam convenienter videtur aptari habitudo parentis et prolis, quam summo spiritui et verbo eius. Quapropter illius est proprium verissimum esse parentem, istius vero verissimam esse prolem.

CAPITULUM XLI.

Quod ille verissime gignat, illud gignatur.

At hoc constare non poterit, nisi pariter ille verissime gignat, et istud verissime gignatur. Sicut igitur illud est perspicuum, ita hoc esse certissimum necesse est. Quare summi spiritus est verissime gignere et verbi eius verissime gigni.

CAPITULUM XLII.

Quod alterius verissime sit esse genitorem et patrem, alterius genitum et filium.

Vellem iam quidem et forte possem illum esse verissime patrem, hoc vero esse verissime filium concludere; sed nec hoc negligendum existimo, an patris et filii, an matris et filiae magis illis apta sit appellatio, cum in eis nulla sit sexus discretio. Nam si idcirco convenienter est ille pater et proles eius filius, quia uterque est spiritus: cur non pari ratione alteri convenit esse matrem, alteri filiam, quia uterque est veritas et sapientia? An quia in iis naturis, quae sexus habent differentiam, melioris sexus est patrem esse vel filium, minoris vero matrem vel filiam? Est hoc quidem naturaliter in pluribus; in quibusdam vero e contrario, ut in quibusdem avium generibus, in quibus femininus sexus semper maior et validior est, masculinus vero minor et infirmior.

---

19 At] Et *R* 32 in his *M* 33 est] esse *R*

Aut certe idcirco magis convenit summo spiritui patrem dici quam matrem, quia prima et principalis causa prolis semper est in patre. Nam si maternam causam quolibet modo semper paterna praecedit, nimis incongruum est, ut illi parenti aptetur nomen matris, cui ad gignendam prolem nulla alia causa aut sociatur aut praecedit. Verissimum igitur est summum spiritum patrem esse prolis suae. Quod si filius semper similior est patri quam filia, nihil autem similius est alteri quam summo patri proles sua: verissimum est hanc prolem non esse filiam, sed filium. Sicut igitur proprium est illius verissime gignere, istius vero gigni, sic proprium est illius verissimum esse genitorem, istius vero verissimum genitum. Et sicut alter est verissimus parens, alter verissima proles, sic alter est verissimus pater, alter verissimus filius.

CAPITULUM XLIII.

Retractatio communionis amborum et proprietatum singulorum.

Inventis tot et tantis singulorum proprietatibus, quibus mira quaedam tam ineffabilis quam inevitabilis in summa unitate probatur esse pluralitas, valde mihi videtur delectabile retractare saepius tam impenetrabile secretum. Ecce enim, cum sic impossibile sit eundem esse eum, qui gignit, et eum, qui gignitur, atque eundem esse parentem et prolem, ut necesse sit alium esse genitorem, alium genitum, et alium esse patrem, alium filium: sic tamen necesse est idem esse illum, qui gignit, et illum, qui gignitur, necnon parentem et prolem, ut impossibile sit aliud esse genitorem quam quod est genitus, aliud esse patrem quam quod filius.

Et cum ita sit alius ille et alius ille, ut omnino pateat, quod duo sint: sic tamen unum et idipsum est id, quod est ille et ille, ut penitus lateat, quid duo sint. Nam sic est alius pater, alius filius, ut, cum ambos dixerim, videam me duos dixisse; et sic est idipsum, quod est et pater et filius, ut non intelligam, quid duos dixerim. Quamvis namque singulus pater sit perfecte summus spiritus et singulus filius sit perfecte summus spiritus: sic tamen unum idemque est spiritus pater et spiritus filius, ut pater et filius non sint duo spiritus, sed unus spiritus. Ut sicut singula propria singulorum non recipiunt pluralitatem, quia non sunt duorum, ita id, quod commune est amborum, individuam teneat unitatem, quamvis totum sit singulorum. Nam sicut non sunt duo patres aut duo filii, sed unus pater et unus filius, quoniam singula sunt singulorum propria: ita non sunt duo, sed unus spiritus, quamvis et singuli patris et singuli filii sit perfectum esse spiritum. Sic sunt oppositi relationibus,

25 quod quam *R* 32 unus (correctura!) *M*

ut alter numquam suscipiat proprium alterius; sic sunt concordes natura, ut alter semper teneat essentiam alterius. Sic enim diversi sunt per hoc, quod alter est pater, alter filius, ut numquam dicatur aut pater filius aut filius pater; et sic idem sunt per substantiam, ut semper sit in patre essentia filii et in filio essentia patris. Est enim non diversa, sed eadem, non plures, sed una utriusque essentia.

CAPITULUM XLIV.

Quomodo alter alterius sit essentia.

Unde etiam, si alter alterius dicatur essentia, non erratur a veritate, sed summa unitas simplicitasque commendatur communis naturae. Non enim quemadmodum intelligitur sapientia hominis, per quam homo sapiens est, qui per se non potest esse sapiens, ita intelligi potest, si dicatur pater essentia filii et filius essentia patris, ut eo modo sit filius existens per patrem et pater per filium, quasi non possit alter existens esse nisi per alterum, sicut homo non potest esse sapiens nisi per sapientiam. Sicut namque summa sapientia semper sapit per se, ita summa essentia semper est per se. Est autem perfecte summa essentia pater et perfecte summa essentia filius. Pariter ergo perfectus pater per se est et perfectus filius per se est, sicut uterque sapit per se. Non enim idcirco minus perfecta est essentia vel sapientia filius, quia est essentia nata de patris essentia et sapientia de sapientia; sed tunc minus perfecta essentia aut sapientia esset, si non esset per se aut non saperet per se. Nequaquam enim repugnant, ut filius et per se subsistat et de patre habeat esse. Sicut enim pater habet essentiam et sapientiam et vitam in semetipso, ut non per alienam, sed per suam essentiam sit, per suam sapientiam sapiat, per suam vitam vivat: ita gignendo dat filio habere essentiam et sapientiam et vitam in semetipso[1], ut non per extraneam, sed per suam essentiam, sapientiam et vitam subsistat, sapiat et vivat. Alioquin non erit idem esse patris et filii, nec erit par patri filius. Quod quam falsum sit, liquidissime superius pervisum est.

Quare non repugnat filium et subsistere per se et esse de patre, quia hoc ipsum, id est, per seipsum posse subsistere, necesse est illum habere ex patre. Nam si quis sapiens suam me sapientiam, cuius prius expers essem, doceret: utique hoc ipsa sapientia eius facere non incongrue diceretur. Sed quamvis mea sapientia ab illius sapientia haberet esse et sapere, tamen, cum iam esset, non nisi sua essentia esset nec saperet

17 perfecta *M*

[1] Cf. Io. 5, 26: Sicut enim pater habet vitam in semetipso, sic dedit et filio habere vitam in semetipso.

nisi seipsa. Multo igitur magis aeterni patris coaeternus filius, qui sic habet a patre esse, ut non sint duae essentiae, per se subsistit, sapit et vivit. Non igitur sic intelligi potest, quod pater filii aut filius patris sit essentia, quasi alter non possit subsistere per se, sed per alterum; sed ad significandam, quam habent communionem summae simplicis summeque unius essentiae, sic congrue dici et intelligi potest, quia sic est alter idipsum quod alter, ut alter habeat essentiam alterius. Hac itaque ratione, quoniam utrique non aliud est habere essentiam quam essentiam esse: sicut habet alter alterius essentiam, ita est alter essentia alterius; id est, idem esse est alteri, quod alteri.

CAPITULUM XLV.

Quod aptius dici possit filius essentia patris quam pater filii; et quod similiter sit filius patris virtus et sapientia et similia.

Quod licet secundum perspectam rationem verum sit, valde tamen magis congruit filium dici essentiam patris quam patrem essentiam filii. Quoniam namque pater a nullo habet essentiam nisi a seipso, non satis apte dicitur habere essentiam alicuius nisi suam. Quia vero filius essentiam suam habet a patre et eandem, quam habet pater, aptissime dici potest habere essentiam patris. Quare, quoniam neuter aliter habet essentiam quam existendo essentia: sicut satis aptius intelligitur habere filius patris essentiam quam pater filii, ita convenientius dici potest filius patris essentia quam pater filii. Nam haec una si fiat prolatio, satis acuta brevitate commendat filium non solum eandem essentiam habere cum patre, sed hanc ipsam habere de patre. Ut hoc sit: filius est essentia patris, quod est: filius est non differens essentia de patris essentia, immo de patre essentia. Similiter ergo est filius patris virtus et sapientia seu veritas, et iustitia et quidquid summi spiritus convenit essentiae.

CAPITULUM XLVI.

Quomodo quaedam ex iis, quae sic proferuntur, aliter quoque possint intelligi.

Videntur tamen quaedam ex iis, quae sic proferri et intelligi possunt, aliam quoque non incongruam sub hac ipsa pronuntiatione intelligentiam suscipere. Liquet enim filium esse verum verbum, id est, perfectam intelligentiam sive perfectam totius paternae substantiae cognitionem et scientiam et sapientiam, id est, quae ipsam patris essentiam intelligit

30 ex his *M* 32 ex his *M*

et cognoscit et scit et sapit. Si igitur hoc sensu filius dicatur patris intelligentia et sapientia et scientia et cognitio sive notitia, quoniam intelligit, sapit, scit et novit patrem: nequaquam a veritate disceditur. Veritas quoque patris aptissime dici potest filius, non solum eo sensu, quia est eadem filii veritas, quae est et patris, sicut iam perspectum est; sed etiam hoc sensu, ut in eo intelligatur non imperfecta quaedam imitatio, sed integra veritas paternae substantiae, quia non est aliud, quam quod est pater.

CAPITULUM XLVII.

Quod filius sit intelligentia intelligentiae et veritas veritatis et similiter de similibus.

At si ipsa substantia patris est intelligentia et scientia et sapientia et veritas, consequenter colligitur, quia, sicut filius est intelligentia et scientia et sapientia et veritas paternae substantiae, ita est intelligentia intelligentiae, scientia scientiae, sapientia sapientiae, veritas veritatis.

CAPITULUM XLVIII.

Quod in memoria intelligatur pater, sicut in intelligentia filius; et quomodo filius sit intelligentia vel sapientia memoriae et memoria patris et memoriae.

De memoria vero quid sentiendum est? An aestimandus est filius intelligentia memoriae sive memoria patris aut memoria memoriae? Equidem cum summa sapientia sui memor esse negari non possit: nihil competentius, quam in memoria pater sicut in verbo filius intelligitur, quoniam de memoria nasci verbum videtur. Quod clarius in nostra mente percipitur. Quoniam namque mens humana non semper se cogitat, sicut sui semper meminit: liquet, cum se cogitat, quia verbum eius nascitur de memoria. Unde apparet, quia, si semper se cogitaret, semper verbum eius de memoria nasceretur. Rem etenim cogitare, cuius memoriam habemus, hoc est mente eam dicere; verbum vero rei est ipsa cogitatio ad eius similitudinem ex memoria formata. Hinc itaque liquido animadverti potest de summa sapientia, quae sic semper se dicit, sicut semper sui memor est, quia de aeterna memoria eius coaeternum verbum nascitur. Sicut igitur verbum congrue intelligitur proles, ita memoria parentis nomen aptissime suscipit. Si ergo proles, quae omnino de solo summo spiritu nata est, proles est memoriae eius: nihil consequentius quam, quia memoria sua est idem ipse. Quippe

12 At] Et *R* 17 in^2 *om. M*

non in eo, quod sui memor est, sic est in sua memoria velut alia res in alia, quemadmodum ea, quae sic sunt in humanae mentis memoria, ut non sint ipsa nostra memoria; sed sic est memor sui, ut ipse memoria sua sit.

Consequitur itaque, ut, quomodo filius est intelligentia sive sapientia patris, ita sit et paternae memoriae. At quidquid filius sapit aut intelligit, eius similiter et meminit. Est igitur filius memoria patris et memoria memoriae, id est, memoria memor patris, qui est memoria, sicut est sapientia patris et sapientia sapientiae, id est sapientia sapiens patrem sapientiam. Et filius quidem memoria nata de memoria, sicut sapientia nata de sapientia; pater vero de nullo nata memoria vel sapientia.

CAPITULUM XLIX.

Quod summus spiritus se amet.

Sed ecce, dum huius patris filiique proprietates communionemque delectabiliter intueor, nihil delectabilius in illis contemplandum invenio quam mutui amoris affectum. Quam enim absurde negetur summus spiritus se amare, sicut sui memor est et se intelligit, cum et mens rationalis se et illum amare posse convincatur ex eo, quia sui et illius memor esse et se et illum intelligere potest? Otiosa namque et penitus inutilis est memoria et intelligentia cuiuslibet rei, nisi, prout ratio exigit, res ipsa ametur aut reprobetur. Amat ergo seipsum summus spiritus, sicut sui meminit et se intelligit.

CAPITULUM L.

Quod idem amor pariter procedat a patre et filio.

Palam certe est rationem habenti eum non idcirco sui memorem esse aut se intelligere, quia se amat, sed ideo se amare, quia sui meminit et se intelligit; nec eum se posse amare, si sui non sit memor aut se non intelligat. Nulla enim res amatur sine eius memoria aut intelligentia, et multa tenentur memoria et intelliguntur, quae non amantur. Patet igitur amorem summi spiritus ex eo procedere, quia sui memor est et se intelligit. Quod si in memoria summi spiritus intelligitur pater, in intelligentia filius: manifestum est, quia a patre pariter et filio summi spiritus amor procedit.

CAPITULUM LI.

Quod uterque pari amore diligat se et alterum.

Sed si se amat summus spiritus, procul dubio amat se pater, amat se filius, et alter alterum; quia singulus pater est summus spiritus et singulus filius summus spiritus et ambo simul unus spiritus; et quia uterque pariter sui et alterius meminit et se et alterum intelligit. Et quoniam omnino idipsum est, quod amat vel amatur in patre, et quod in filio: necesse est, ut pari amore uterque diligat se et alterum.

CAPITULUM LII.

Quod tantus sit ipse amor, quantus est summus spiritus.

Quantus ergo est amor iste summi spiritus sic communis patri et filio? Sed si tantum se diligit, quantum sui meminit et se intelligit, tantum autem sui memor est et intelligit se, quanta est eius essentia, quod aliter esse non potest: profecto tantus est amor eius, quantus ipse est.

CAPITULUM LIII.

Quod idem amor sit idipsum, quod est summus spiritus, et tamen ipse cum patre et filio unus spiritus.

Verum quid potest esse par summo spiritui nisi summus spiritus? Iste itaque amor est summus spiritus. Denique si nulla umquam creatura, id est, si nihil umquam aliud esset quam summus spiritus pater et filius: nihilominus seipsos et invicem pater et filius diligerent. Consequitur itaque hunc amorem non esse aliud quam quod est pater et filius, quod est summa essentia. At quoniam summae essentiae plures esse non possunt: quid magis necessarium, quam patrem et filium et utriusque amorem unam esse summam essentiam? Est igitur idem amor summa sapientia, summa veritas, summum bonum et quidquid de summi spiritus substantia dici potest.

CAPITULUM LIV.

Quod totus procedat a patre, totus a filio, et tamen non sit nisi unus amor.

Intuendum est diligenter, utrum sint duo amores, unus a patre procedens, alter a filio; an unus non totus ab uno procedens, sed partim a patre, partim a filio; an nec plures nec unus partim procedens a singulis, sed unus totus a singulis et idem totus a duobus simul.

4 pater] filius *M* 5 filius] pater *M*

Sed huius dubitationis certitudo hinc indubitanter cognoscitur, quia non ex eo procedit, in quo plures sunt pater et filius, sed ex eo, in quo unum sunt. Nam non ex relationibus suis, quae plures sunt — alia est enim relatio patris, alia filii —, sed ex ipsa sua essentia, quae pluralitatem non admittit, emittunt pater et filius pariter tantum bonum. Sicut ergo singulus pater est summus spiritus, et singulus filius est summus spiritus, et simul pater et filius non duo, sed unus spiritus: ita a singulo patre manat totus amor summi spiritus, et a singulo filio totus, et simul a patre et filio non duo toti, sed unus idemque totus.

CAPITULUM LV.

Quod non sit eorum filius.

Quid ergo? Cum hic amor pariter habeat esse a patre et filio, et sic similis sit ambobus, ut nullatenus dissimilis sit illis, sed omnino idem sit quod illi: numquid filius eorum aut proles aestimandus est? Sed sicut verbum, mox[1] consideratur, se prolem eius esse, a quo est, evidentissime probat, promptam praeferendo parentis imaginem: sic amor aperte se prolem negat, quia, dum a patre et filio procedere intelligitur, non statim tam perspicuam exhibet se contemplanti eius, ex quo est, similitudinem; quamvis ipsum considerata ratio doceat omnino id ipsum esse, quod est pater et filius. Denique si proles eorum est: aut alter eorum erit pater eius, alter mater, aut uterque pater sive mater est; quae omnia veritati repugnare videntur. Quoniam namque nullatenus aliter a patre procedit quam a filio, nulla veritas patitur, ut dissimili vocabulo ad illum pater et filius referantur. Non est igitur alter pater eius, alter mater. Ut autem duo aliqua sint, quae singula perfectam et nulla consideratione differentem habeant pariter ad aliquid unum patris aut matris habitudinem: nulla natura aliquo monstrari concedit exemplo. Ergo non est uterque, scilicet pater et filius, pater aut mater amoris a se manantis. Nequaquam itaque videtur veritati convenire, ut idem amor eorum filius sit aut proles.

CAPITULUM LVI.

Quod solus pater sit genitor et ingenitus, solus filius genitus, solus amor nec genitus nec ingenitus.

Sed videtur tamen amor idem nec omnino secundum communis locutionis usum dici posse ingenitus, nec ita proprie, sicut verbum,

15 cum *post* mox *insert. in M*

[1] = ubi primum.

genitus. Solemus enim saepe dicere aliquid gigni ex ea re, de qua existit; ut cum dicimus calorem aut splendorem gigni ab igne, seu aliquod effectum ex causa sua. Secundum hanc igitur rationem amor a summo spiritu exiens non omnino asseri potest ingenitus. Ita vero proprie sicut verbum dici genitus non potest, quia verbum verissimam esse prolem et verissimum filium, amorem vero nullatenus filium aut prolem esse manifestum est. Potest itaque, immo debet dici solus ille, cuius verbum est, genitor et ingenitus, quia solus est pater et parens, et nullomodo ab alio est. Solum autem verbum genitum, quia solum filius et proles est. Solus vero amor utriusque nec genitus nec ingenitus, quia nec filius est nec proles est, nec omnino non est ab alio.

CAPITULUM LVII.

Quod amor idem sic sit increatus et creator sicut pater et filius, et tamen ipse cum illis non tres, sed unus increatus et unus creator; et quod idem possit dici spiritus patris et filii.

Quoniam autem idem amor singulus est summa essentia sicut pater et filius, et tamen simul pater et filius et utriusque amor non plures, sed una summa essentia, quae sola a nullo facta non per aliud quam per se omnia fecit: necesse est, ut, quemadmodum singulus pater et singulus filius est increatus et creator, ita et amor singulus sit increatus et creator; et tamen omnes tres simul non plures, sed unus increatus et unus creator. Patrem itaque nullus facit sive creat aut gignit. Filium vero pater solus non facit, sed gignit. Pater autem pariter et filius non faciunt neque gignunt, sed quodammodo, si sic dici potest, spirant suum amorem. Quamvis enim non nostro modo spiret summe incommutabilis essentia, tamen ipsum suum amorem a se ineffabiliter procedentem non discedendo ab illa, sed existendo ex illa, forsan non alio modo videtur posse dici aptius ex se emittere quam spirando.

Quod si dici potest: sicut verbum summae essentiae filius est eius, ita eiusdem amor satis convenienter appellari potest spiritus eius. Ut, cum essentialiter ipse sit spiritus sicut pater et filius, illi non putentur alicuius spiritus, quia nec pater ab ullo alio est, nec filius a patre quasi spirante nascitur, iste autem aestimetur spiritus utriusque, quia ab utroque suo quodam inenarrabili modo spirante mirabiliter procedit. Qui etiam ex eo, quia est communio patris et filii, non absque ratione quasi proprium assumere posse videtur aliquod nomen, quod patri filioque commune sit, si proprii nominis exigit indigentia. Quod quidem, si fiat, scilicet ut ipse amor nomine spiritus, quod substantiam pariter

5/6 prolem esse *M* 17 et[4] *om. R* 37 quidem] idem *M*

patris et filii significat, quasi proprio designetur: ad hoc quoque non inutiliter valebit, ut per hoc idipsum esse, quod est pater et filius, quamvis ab illis esse suum habeat, intimetur.

CAPITULUM LVIII.

Quod, sicut filius est essentia vel sapientia patris eo sensu, quia habet eandem essentiam vel sapientiam quam pater, sic idem spiritus sit patris et filii essentia et sapientia et similia.

Potest quoque, quemadmodum filius est substantia et sapientia et virtus patris eo sensu, quia habet eandem essentiam et sapientiam et virtutem quam pater: ita utriusque spiritus intelligi essentia vel sapientia vel virtus patris et filii, quia habet omnino eandem, quam habent illi.

CAPITULUM LIX.

Quod pater et filius et eorum spiritus pariter sint in se invicem.

Iucundum est intueri in patre et filio et utriusque spiritu, quomodo sint in se invicem tanta aequalitate, ut nullus alium excedat. Praeter hoc enim, quia unusquisque illorum sic est perfecte summa essentia, ut tamen omnes tres simul non sint nisi una summa essentia, quae nec sine se vel extra se nec maior vel minor seipsa esse potest: per singulos tamen idipsum non minus valet probari. Est etenim totus pater in filio et communi spiritu, et filius in pater et eodem spiritu, et idem spiritus in patre et filio; quia memoria summae essentiae tota est in eius intelligentia et in amore, et intelligentia in memoria et in amore, et amor in memoria et intelligentia. Totam quippe suam memoriam summus spiritus intelligit et amat, et totius intelligentiae meminit et totam amat, et totius amoris meminit et totum intelligit. Intelligitur autem in memoria pater, in intelligentia filius, in amore utriusque spiritus. Tanta igitur pater et filius et utriusque spiritus aequalitate sese complectuntur et sunt in se invicem, ut eorum nullus alium excedere aut sine eo esse probetur.

CAPITULUM LX.

Quod nullus eorum alio indigeat ad memorandum vel intelligendum vel amandum, quia singulus quisque est memoria et intelligentia et amor et quidquid necesse est inesse summae essentiae.

Sed in his nullatenus negligenter memoriae commendandum, quod intuenti mihi occurrit, existimo. Sic enim necesse est, ut pater intelligatur memoria, filius intelligentia, spiritus amor, ut nec pater indigeat

filio aut communi spiritu, nec filius patre vel eodem spiritu, sive idem spiritus patre aut filio: quasi pater per se meminisse solum possit, intelligere autem non nisi per filium, et amare non nisi per suum filiique spiritum; et filius per se intelligere tantum queat, per patrem autem memor sit, et per spiritum suum amet; et idem spiritus per se non aliud quam amare valeat, sed pater illi sit memor, et filius illi intelligat. Nam cum in his tribus unusquisque singulus sit summa essentia et summa sapientia sic perfecta, ut ipsa per se memor sit et intelligat et amet, necesse est, ut nullus horum trium alio indigeat aut ad memorandum aut ad intelligendum aut ad amandum. Singulus enim quisque essentialiter est et memoria et intelligentia et amor et quidquid summae essentiae necesse est inesse.

CAPITULUM LXI.

Quod tamen non sint tres, sed unus seu pater seu filius sive utriusque spiritus.

Quandam hic video quaestionem occurrere. Nam si pater ita est intelligentia et amor, sicut est memoria; et filius sic est memoria et amor, quomodo est intelligentia; et utriusque spiritus non minus est memoria et intelligentia quam amor: quomodo non est pater filius et alicuius spiritus; et quare non est filius pater et spiritus alicuius; et cur non est idem spiritus alicuius pater et alicuius filius? Sic quippe intelligebatur, quod memoria esset pater, filius intelligentia, utriusque spiritus amor.

Verum haec quaestio non difficile solvitur, si ea, quae iam ratione inventa sunt, considerentur. Idcirco enim non est pater filius aut alterius spiritus, licet sit intelligentia et amor, quia non est intelligentia genita aut amor ab aliquo procedens; sed quidquid est, gignens est tantum, et a quo procedit alius. Filius quoque ideo non est pater aut alicuius spiritus, quamvis seipso et memor sit et amet, quia non est memoria gignens aut amor ab alio ad similitudinem sui spiritus procedens; sed quidquid existit, tantum gignitur, et est, a quo spiritus procedit. Spiritum quoque non cogit esse patrem aut filium hoc, quia contentus est memoria aut intelligentia sua, cum non sit memoria gignens aut intelligentia genita; sed solum, quidquid est, procedat. Quid igitur prohibet concludi, quia unus tantum est in summa essentia pater, unus filius, unus spiritus, et non tres patres aut filii aut spiritus?

---

17 sic] sicut *R*

CAPITULUM LXII.

Quomodo ex his multi filii nasci videantur.

Sed ne forte repugnet huic assertioni, quod intueor. Nam dubium esse non debet, quia pater et filius et eorum spiritus unusquisque seipsum et alios ambos dicit, sicut se et alios intelligit. Quod si ita est: quomodo non sunt in summa essentia tot verba, quot sunt dicentes et quot sunt, qui dicuntur? Si enim plures homines unum aliquid cogitatione dicant: tot eius videntur esse verba, quot sunt cogitantes; quia in singulorum cogitationibus verbum eius est. Item si unus homo cogitet plura aliqua, tot verba sunt in mente cogitantis, quot sunt res cogitatae.

Sed in hominis cogitatione, cum cogitat aliquid, quod extra eius mentem est, non nascitur verbum cogitatae rei ex ipsa re, quoniam ipsa absens est a cogitationis intuitu, sed ex rei aliqua similitudine vel imagine, quae est in cogitantis memoria, aut forte quae tunc, cum cogitat, per corporeum sensum ex re praesenti in mentem attrahitur. In summa vero essentia sic sibi semper sunt praesentes pater et filius et eorum spiritus — est enim, sicut iam perspectum est[1], unusquisque non minus in aliis quam in seipso —, ut, cum invicem se dicunt, sic videatur idem ipse, qui dicitur, gignere verbum suum, quemadmodum cum a seipso dicitur. Quomodo ergo nihil gignit filius aut eius patrisque spiritus, si unusquisque eorum verbum suum gignit, cum a se dicitur vel ab alio? Quot autem verba probari possunt de summa nasci substantia, tot eam necesse est secundum superiorem considerationem filios gignere, et tot emittere spiritus. Hac itaque ratione videntur in illa esse non solum multi patres et filii et procedentes, sed et aliae necessitudines.

CAPITULUM LXIII.

Quomodo non sit ibi nisi unus unius.

Aut certe pater et filius et eorum spiritus, de quibus iam certissimum est, quia vere existunt, non sunt tres dicentes, quamvis singulus quisque sit dicens; nec sunt plura, quae dicuntur, cum unusquisque seipsum et alios duos dicit. Sicut enim summae sapientiae inest scire et intelligere, ita utique aeternae incommutabilisque scientiae et intelligentiae naturale est semper id praesens intueri, quod scit et intelligit. Nihil autem aliud est summo spiritui huiusmodi dicere quam quasi cogitando intueri, sicut nostrae mentis locutio non aliud est quam cogitantis

[1] cf. c. LIX, p. 52.

inspectio. Certissimum autem iam consideratae rationes reddiderunt: quidquid summae naturae inest essentialiter, id perfecte convenire patri et filio et eorum spiritui singulatim; et tamen idipsum, si simul dicatur de tribus, non admittere pluralitatem.

Cum ergo constet, quia, sicut pertinet ad eius essentiam scientia et intelligentia, sic eius scire et intelligere non est aliud quam dicere, id est, semper praesens intueri, quod scit et intelligit: necesse est, ut, quemadmodum singulus pater et singulus filius et singulus eorum spiritus est sciens et intelligens, et tamen hi tres simul non sunt plures scientes aut intelligentes, sed unus sciens, unus intelligens: ita singulus quisque sit dicens, nec tamen omnes simul tres dicentes, sed unus dicens. Hinc illud quoque liquide cognosci potest, quia, cum hi tres dicuntur vel a seipsis vel ab invicem, non sunt plura, quae dicuntur. Quid namque ibi dicitur, nisi eorum essentia? Si ergo illa una sola est, unum solum est, quod dicitur. Ergo si unum est in illis, quod dicit, et unum, quod dicitur — una quippe sapientia est, quae in illis dicit, et una substantia, quae dicitur —, consequitur non ibi esse plura verba, sed unum. Licet igitur unusquisque seipsum et omnes invicem se dicant, impossibile tamen est esse in summa essentia verbum aliud praeter illud, de quo iam constat, quod sic nascitur ex eo, cuius est verbum, ut et vera eius dici possit imago et vere filius eius sit.

In quo mirum quiddam et inexplicabile video. Ecce enim, cum manifestum sit unumquemque, scilicet patrem et filium et patris filiique spiritum, pariter se et ambos alios dicere, et unum solum ibi esse verbum: nullatenus tamen ipsum verbum videtur posse dici verbum omnium trium, sed tantum unius eorum. Constat enim ipsum esse imaginem et filium eius, cuius est verbum; et patet, quia nec imago nec filius suimet aut a se procedentis spiritus congrue dici potest. Nam nec ex seipso nec ex procedente a se nascitur, nec seipsum aut procedentem a se existendo imitatur. Seipsum quippe non imitatur nec a se trahit existendi similitudinem, quia imitatio et similitudo non est in uno solo, sed in pluribus. Illum vero non imitatur nec ad eius similitudinem existit, quia iste non habet ab illo esse, sed ille ab isto. Restat igitur hoc solum verbum illius solius esse, de quo nascendo habet esse et ad cuius omnimodam similitudinem existit. Unus ergo pater, non plures patres, unus filius, non plures filii, unus procedens spiritus, non plures procedentes spiritus sunt in summa essentia. Qui cum ita tres sint, ut numquam pater sit filius aut procedens spiritus, nec filius aliquando sit pater aut spiritus procedens, nec umquam spiritus patris et filii sit pater aut filius; et singulus quisque sic sit perfectus, ut nullo indigeat: id tamen, quod sunt, sic est unum, ut, sicut de singulis plura-

14 sola una *M*

liter dici non potest, ita nec de tribus simul. Et cum pariter unusquisque seipsum et omnes invicem se dicant: non tamen sunt ibi plura verba, sed unum; et ipsum non singulorum aut omnium simul, sed unius tantum.

CAPITULUM LXIV.

Quod hoc, licet inexplicabile sit, tamen credendum sit.

Videtur mihi huius tam sublimis rei secretum transcendere omnem intellectus aciem humani, et idcirco conatum explicandi, qualiter hoc sit, continendum puto. Sufficere namque debere existimo rem incomprehensibilem indaganti, si ad hoc ratiocinando pervenerit, ut eam certissime esse cognoscat, etiamsi penetrare nequeat intellectu, quomodo ita sit; nec idcirco minus iis adhibendam fidei certitudinem, quae probationibus necessariis nulla alia repugnante ratione asseruntur, si suae naturalis altitudinis incomprehensibilitate explicari non patiantur. Quid autem tam incomprehensibile, tam ineffabile, quam id, quod super omnia est? Quapropter si ea, quae de summa essentia hactenus disputata sunt, necessariis sunt rationibus asserta: quamvis sic intellectu penetrari non possint, ut et verbis valeant explicari, nullatenus tamen certitudinis eorum nutat soliditas. Nam si superior consideratio[1] rationabiliter comprehendit incomprehensibile esse, quomodo eadem summa sapientia sciat ea, quae fecit, de quibus tam multa nos scire necesse est: quis explicet, quomodo sciat aut dicat seipsam, de qua aut nihil aut vix aliquid ab homine sciri possibile est? Ergo si in eo, quod seipsam dicit, generat pater et generatur filius: generationem eius quis enarrabit (*Is. 53, 8*)?

CAPITULUM LXV.

Quomodo de ineffabili re verum disputatum sit.

Sed rursum, si ita se ratio ineffabilitatis illius habet, immo quia sic est: quomodo stabit, quidquid de illa secundum patris et filii et procedentis habitudinem disputatum est? Nam si vera illud ratione explicitum est: qualiter est illa ineffabilis? Aut si ineffabilis est: quomodo est ita, sicut est disputatum? An quodamtenus de illa potuit explicari, et ideo nihil prohibet esse verum, quod disputatum est; sed quia penitus non potuit comprehendi: idcirco est ineffabilis? Sed ad illud quid respondeti poterit, quod iam supra[2] in hac ipsa disputatione constitit: quia sic

12 iis] his *M* 23 in ea *R*

[1] cf. c. XXXIV, p. 39s. [2] c. XXVI, p. 32s.

est summa essentia supra et extra omnem aliam naturam, ut, si quando de illa dicitur aliquid verbis, quae communia sunt aliis naturis, sensus nullatenus sit communis? Quem enim sensum in omnibus iis verbis, quae cogitavi, intellexi, nisi communem et usitatum? Si ergo usitatus sensus verborum alienus est ab illa: quidquid ratiocinatus sum, non pertinet ad illam. Quomodo igitur verum est inventum esse aliquid de summa essentia, si, quod est inventum, longe diversum est ab illa?

Quid ergo? An quodammodo inventum est aliquid de incomprehensibili re, et quodammodo nihil perspectum est de ea? Saepe namque multa dicimus, quae proprie, sicut sunt, non exprimimus, sed per aliud significamus id, quod proprie aut nolumus aut non possumus depromere; ut cum per aenigmata loquimur. Et saepe videmus aliquid non proprie, quemadmodum res ipsa est, sed per aliquam similitudinem aut imaginem; ut cum vultum alicuius consideramus in speculo. Sic quippe unam eandemque rem dicimus et non dicimus, videmus et non videmus. Dicimus et videmus per aliud, non dicimus et non videmus per suam proprietatem. Hac itaque ratione nihil prohibet et verum esse, quod disputatum est hactenus de summa natura, et ipsam tamen nihilominus ineffabilem persistere: si nequaquam illa putetur per essentiae suae proprietatem expressa, sed utcumque per aliud designata. Nam quaecumque nomina de illa natura dici posse videntur: non tam mihi eam ostendunt per proprietatem, quam per aliquam innuunt similitudinem. Etenim cum earundem vocum significationes cogito, familiarius concipio mente, quod in rebus factis conspicio, quam id, quod omnem humanum intellectum transcendere intelligo. Nam valde minus aliquid, immo longe aliud in mente mea sua significatione constituunt, quam sit illud, ad quod intelligendum per hanc tenuem significationem mens ipsa mea conatur proficere. Nam nec nomen sapientiae mihi sufficit ostendere illud, per quod omnia facta sunt de nihilo et servantur a nihilo; nec nomen essentiae mihi valet exprimere illud, quod per singularem altitudinem longe est supra omnia et per naturalem proprietatem valde est extra omnia. Sic igitur illa natura et ineffabilis est, quia per verba, sicuti est, nullatenus valet intimari; et falsum non est, si quid de illa ratione docente per aliud velut in aenigmate potest aestimari.

CAPITULUM LXVI.

Quod per rationalem mentem maxime accedatur ad cognoscendum summam essentiam.

Cum igitur pateat, quia nihil de hac natura possit percipi per suam proprietatem, sed per aliud: certum est, quia per illud magis ad eius

3 iis] his *MR*

cognitionem acceditur, quod illi magis per similitudinem propinquat. Quidquid enim inter creata constat illi esse similius, id necesse est esse natura praestantius. Quapropter id et per maiorem similitudinem plus iuvat mentem indagantem summae veritati propinquare, et per excellentiorem creatam essentiam plus docet, quid de creante mens ipsa debeat aestimare. Procul dubio itaque tanto altius creatrix essentia cognoscitur, quanto per propinquiorem sibi creaturam indagatur. Nam quod omnis essentia, in quantum est, in tantum sit summae similis essentiae, ratio iam supra[1] considerata dubitare non permittit. Patet itaque, quia, sicut sola est mens rationalis inter omnes creaturas, quae ad eius investigationem assurgere valeat, ita nihilominus eadem sola est, per quam maxime ipsamet ad eiusdem inventionem proficere queat. Nam iam cognitum est[2], quia haec illi maxime per naturalis essentiae propinquat similitudinem. Quid igitur apertius, quam quia mens rationalis, quanto studiosius ad se discendum intendit, tanto efficacius ad illius cognitionem ascendit; et quanto seipsam intueri negligit, tanto ab eius speculatione descendit?

CAPITULUM LXVII.

Quod mens ipsa speculum eius[3] et imago eius sit.

Aptissime igitur ipsa sibimet esse velut speculum dici potest, in quo speculetur, ut ita dicam, imaginem eius, quam facie ad faciem *(I. Cor. 13, 12)* videre nequit. Nam si mens ipsa sola ex omnibus, quae facta sunt, sui memor et intelligens et amans esse potest: non video, cur negetur esse in illa vera imago illius essentiae, quae per sui memoriam et intelligentiam et amorem in trinitate ineffabili consistit. Aut certe inde verius esse illius se probat imaginem, quia illius potest esse memor, illam intelligere et amare. In quo enim maior est et illi similior, in eo verior illius esse imago cognoscitur. Omnino autem cogitari non potest rationali creaturae naturaliter esse datum aliquid tam praecipuum tamque simile summae sapientiae quam hoc, quia potest reminisci et intelligere et amare id, quod optimum et maximum est omnium. Nihil igitur aliud est inditum alicui creaturae, quod sic praeferat imaginem creatoris.

---

1 quo *M* 15 dicendum *M* 20 Apertissime *M* 25 . . eff . bili *R* 27 ill . . inte. ligere *R* . . rior *R* 31 re . . . . . ci et . . . ellige . . *R* 32 o . . . um *R* aliud . . . ind . . . . *R* 32/33 imaginem praeferat *R* 33 . . . atoris *R*

---

[1] c. XXXI, p. 36s.
[2] ibidem.
[3] = summae essentiae.

CAPITULUM LXVIII.

Quod rationalis creatura ad amandum illam facta sit.

Consequi itaque videtur, quia rationalis creatura nihil tantum debet studere, quam hanc imaginem sibi per naturalem potentiam impressam per voluntarium effectum exprimere. Etenim praeter hoc, quia creanti se debet hoc ipsum, quod est; hinc quoque, quia nil tam praecipuum posse quam reminisci et intelligere et amare summum bonum cognoscitur: nimirum nihil tam praecipue debere velle convincitur. Quis enim neget, quaecumque meliora sunt in potestate, ea magis esse debere in voluntate? Denique rationali naturae non est aliud esse rationalem quam posse discernere iustum a non iusto, verum a non vero, bonum a non bono, magis bonum a minus bono. Hoc autem posse omnino inutile illi est et supervacuum, nisi, quod discernit, amet aut reprobet secundum verae discretionis iudicium. Hinc itaque satis patenter videtur omne rationale ad hoc existere, ut, sicut ratione discretionis aliquid magis vel minus bonum sive non bonum iudicat, ita magis vel minus id amet aut respuat. Nihil igitur apertius, quam rationalem creaturam ad hoc esse factam, ut summam essentiam amet super omnia bona, sicut ipsa est summum bonum; immo ut nihil amet nisi illam aut propter illam, quia illa est bona per se, et nihil aliud est bonum nisi per illam. Amare autem eam nequit, nisi eius reminisci et eam studuerit intelligere. Clarum ergo est rationalem creaturam totum suum posse et velle ad memorandum et intelligendum et amandum summum bonum impendere debere, ad quod ipsum esse suum se cognoscit habere.

CAPITULUM LXIX.

Quod anima semper illam amans aliquando vere beate vivat.

Dubium autem non est humanam animam esse rationalem creaturam. Ergo necesse est eam esse factam ad hoc, ut amet summam essentiam. Necesse est igitur eam esse factam aut ad hoc, ut sine fine amet, aut ad hoc, ut aliquando vel sponte vel violenter hunc amorem amittat. Sed nefas est aestimare summam sapientiam ad hoc eam fecisse, ut aliquando tantum bonum aut contemnat aut volens tenere aliqua violentia perdat. Restat igitur eam esse factam ad hoc, ut sine fine amet summam essentiam.

At hoc facere non potest, nisi semper vivat. Sic igitur est facta, ut semper vivat, si semper velit facere, ad quod facta est. Deinde incon-

---

3 itaque] utique *R* videt . . *R* ration . . . . . hil . . . . . bet 4 st. dere *R* . . . . . lem potentia. imp . . ssam *R* 5 E . eni . *R* 7 pos . . R 36 fact . . t *R*

veniens nimis est summe bono summeque sapienti et omnipotenti creatori, ut, quod fecit esse ad se amandum, id faciat non esse, quamdiu vere amaverit; et quod sponte dedit non amanti, ut semper amaret, id auferat vel auferri permittat amanti, ut ex necessitate non amet; praesertim cum dubitari nullatenus debeat, quod ipse omnem naturam se vere amantem amet. Quare manifestum est humanae animae numquam auferri suam vitam, si semper studeat amare summam vitam.

Qualiter ergo vivet? Quid enim magnum est longa vita, nisi sit a molestiarum incursione vere secura? Quisquis enim, dum vivit aut timendo aut patiendo molestiis subiacet aut falsa securitate fallitur: quid nisi misere vivit? Si quis autem ab iis liber vivit, beate vivit. Sed absurdissimum est, ut aliqua natura semper amando illum, qui est summe bonus et omnipotens, semper misere vivat. Liquet igitur humanam animam huiusmodi esse, ut, si servet id, ad quod est, aliquando vere secura ab ipsa morte et omni alia molestia beate vivat.

CAPITULUM LXX.

Quod illa se amanti seipsam retribuat.

Denique nullatenus verum videri potest, ut iustissimus et potentissimus nihil retribuat amanti se perseveranter, cui non amanti tribuit essentiam, ut amans esse posset. Si enim nihil retribuit amanti, non discernit iustissimus inter amantem et contemnentem id, quod summe amari debet; nec amat amantem se; aut non prodest ab illo amari. Quae omnia ab illo dissonant. Retribuit igitur omni se amare perseveranti.

Quid autem retribuit? Si nihilo dedit rationalem essentiam, ut amans esset: quid dabit amanti, si amare non cesset? Si tam grande est, quod amori famulatur: quam grande est, quod amori recompensatur? Et si tale est amoris fulcimentum: quale est amoris emolumentum? Nam si rationalis creatura, quae sibi inutilis est sine hoc amore, sic eminet in omnibus creaturis: utique nihil potest esse praemium huius amoris, nisi quod supereminet in omnibus naturis. Etenim idem ipsum bonum, quod sic se amari exigit, non minus se ab amante desiderari cogit. Nam quis sic amet iustitiam, veritatem, beatitudinem, incorruptibilitatem, ut iis frui non appetat? Quid ergo summa bonitas retribuet amanti et desideranti se, nisi seipsam? Nam quidquid aliud tribuat, non retribuit, quia nec compensatur amori nec consolatur amantem nec satiat desiderantem. Aut si se vult amari et desiderari,

---

4 n . . . ssitate *R* 5 ipse . mn . . *R* 6 hu . . nae . . . mae numq . . .
7 . uferri *R* ama . . . . . mam vitam *R* 11 ab his *M* 19 tribuat *R*
34 iis] his *M*

ut aliud retribuat: non se vult amari et desiderari propter se, sed propter aliud, et sic non se vult amari, sed aliud; quod cogitare nefas est. Nihil ergo verius, quam quod omnis anima rationalis, si, quemadmodum debet, studeat amando desiderare summam beatitudinem, aliquando illam ad fruendum percipiat. Ut, quod nunc videt quasi per speculum et in aenigmate, tunc videat facie ad faciem *(I. Cor. 13, 12)*. Utrum autem ea sine fine fruatur, dubitare stultissimum est, quoniam illa fruens nec timore torqueri poterit, nec fallaci securitate decipi, nec eius indigentiam iam experta illam poterit non amare; nec illa deseret amantem se; nec aliquid erit potentius, quod eas separet invitas. Quare quaecumque anima summa beatitudine semel frui coeperit, aeterne beata erit.

CAPITULUM LXXI.

Quod illam contemnens aeterne misera sit.

Hinc utique consequenter colligitur, quod illa, quae summi boni amorem contemnit, aeternam miseriam incurrat. Nam si dicitur, quod pro tali contemptu sic iustius puniatur, ut ipsum esse vel vitam perdat, quia se non utitur ad id, ad quod facta est: nullatenus hoc admittit ratio, ut post tantam culpam pro poena recipiat esse[1], quod erat ante omnem culpam. Quippe antequam esset, nec culpam habere nec poenam sentire poterat. Si ergo anima contemnens id, ad quod facta est, sic moritur, ut nihil sentiat aut ut omnino nihil sit: similiter se habebit et in maxima culpa et sine omni culpa, nec discernet summe sapiens iustitia inter id, quod nullum bonum potest et nullum malum vult, et id, quod maximum bonum potest et maximum malum vult. At hoc satis patet, quam inconveniens sit. Nihil igitur videri potest consequentius et nihil credi debet certius, quam hominis animam sic esse factam, ut, si contemnat amare summam essentiam, aeternam patiatur miseriam. Ut, sicut amans aeterno gaudebit praemio, ita contemnens aeterna poena doleat. Et sicut illa sentiet immutabilem sufficientiam, ita ista sentiat inconsolabilem indigentiam.

CAPITULUM LXXII.

Quod omnis humana anima sit immortalis.

Sed nec amantem animam necesse est aeterne beatam esse nec contemnentem miseram, si sit mortalis. Sive igitur amet sive contemnat id, ad quod amandum creata est: necesse est eam immortalem esse.

28 amare] suam *add. R* 30 sufficientiam immutabilem *B*

[1] sc. non esse.

Si autem aliquae sunt animae rationales, quae nec amantes nec contemnentes iudicandae sint, sicut videntur esse animae infantum: quid de iis sentiendum est? Sunt mortales an immortales? Sed procul dubio omnes humanae animae eiusdem naturae sunt. Quare, quoniam constat quasdam esse immortales, necesse est omnem humanam animam esse immortalem.

CAPITULUM LXXIII.

Quod aut semper misera aut aliquando vere beata sit.

Verum cum omne, quod vivit, aut numquam aut aliquando sit vere securum ab omni molestia, nihilominus est necesse omnem humanam animam aut semper miseram esse aut aliquando vere beatam.

CAPITULUM LXXIV.

Quod nulla anima iniuste privetur summo bono; et quod omnino ad ipsum nitendum sit.

Quae vero animae incunctanter iudicandae sint sic amantes id, ad quod amandum factae sunt, ut illo quandoque frui; quae autem sic contemnentes, ut illo semper indigere mereantur; aut qualiter quove merito illae, quae nec amantes nec contemnentes dici posse videntur, ad beatitudinem aeternam miseriamve distribuantur: aliquem mortalium disputando posse comprehendere, procul dubio aut difficillimum aut impossibile existimo. Quod tamen a summe iusto summeque bono creatore rerum nulla eo bono, ad quod facta est, iniuste privetur, certissime est tenendum; et ad idem ipsum bonum est omni homini toto corde, tota anima, tota mente amando et desiderando nitendum.

CAPITULUM LXXV.

Quod summa essentia sit speranda.

Sed in hac intentione humana anima nullatenus se poterit exercere, si desperet, quo intendit se posse pervenire. Quapropter, quantum illi est utile studium annitendi, tantum necessaria est spes pertingendi.

CAPITULUM LXXVI.

Quod credendum sit in illam.

Amare autem aut sperare non potest, quod non credit. Expedit itaque eidem humanae animae summam essentiam et ea, sine quibus illa amari non potest, credere, ut illa credendo tendat in illam. Quod

---

3 de his *MR* 28 quan . . . *R*

idem apte breviusque significari posse puto, si pro eo, quod est credendo tendere in summam essentiam, dicatur credere in summam essentiam. Nam si quis dicat se credere in illam, satis videtur ostendere et per fidem, quam profitetur, ad summam se tendere essentiam, et illa se credere, quae ad hanc pertinent intentionem. Nam non videtur credere in illam sive qui credit, quod ad tendendum in illam non pertinet, sive qui per hoc, quod credit, non ad illam tendit. Et fortasse indifferenter dici potest credere in illam et ad illam, sicut pro eodem accipi potest credendo tendere in illam et ad illam, nisi quia, quisquis tendendo ad illam pervenerit, non extra illam remanebit, sed intra illam permanebit; quod expressius et familiarius significatur, si dicitur tendendum esse in illam, quam si dicitur ad illam. Hac itaque ratione puto congruentius posse dici credendum esse in illam quam ad illam.

CAPITULUM LXXVII.

Quod in patrem et filium et eorum spiritum pariter et in singulos et simul in tres credendum sit.

Credendum igitur est pariter in patrem et filium et eorum spiritum, et in singulos et simul in tres; quia et singulus pater et singulus filius et singulus eorum spiritus est summa essentia; et simul pater et filius cum suo spiritu sunt una eademque summa essentia, in quam solam omnis homo debet credere, quia est solus finis, quem in omni cogitatu actuque suo per amorem debet intendere. Unde manifestum est, quia, sicut in illam tendere, nisi credat illam, nullus potest, ita illam credere, nisi tendat in illam, nulli prodest.

CAPITULUM LXXVIII.

Quae sit viva et quae mortua fides.

Quapropter, quantacumque certitudine credatur tanta res: inutilis erit fides et quasi mortuum aliquid, nisi dilectione valeat et vivat. Etenim nullatenus fidem illam, quam competens comitatur dilectio, si se opportunitas conferat operandi, otiosam esse, sed magna se quadam operum exercere frequentia, quod sine dilectione facere non posset, vel hoc solo probari potest, quia, quod summam iustitiam diligit, nihil iustum contemnere, nihil valet iniustum admittere. Ergo quoniam, quod aliquid operatur, inesse sibi vitam, sine qua operari non valeret, ostendit: non absurde dicitur et operosa fides vivere, quia habet vitam dilectionis, sine qua non operaretur; et otiosa fides non vivere, quia

10 sed intra illam permanebit *ab altera manu in margine add. in R* 28 val . . . R 32 su . . . . *R* 34 vitam sibi *M*

caret vita dilectionis, cum qua non otiaretur. Quare si caecus dicitur non tantum, qui perdidit visum, sed qui, cum debet habere, non habet[1]: cur non similiter potest dici fides sine dilectione mortua[2], non, quia vitam suam, id est dilectionem, perdiderit, sed quia non habet, quam semper habere debet? Quemadmodum igitur illa fides, quae per dilectionem operatur[3], viva esse cognoscitur, ita illa, quae per contemptum otiatur, mortua esse convincitur. Satis itaque convenienter dici potest viva fides credere in id, in quod credi debet; mortua vero fides credere tantum id, quod credi debet.

CAPITULUM LXXIX.

Quid tres summa essentia quodammodo dici possit.

Ecce patet omni homini expedire, ut credat in quandam ineffabilem trinam unitatem et unam trinitatem. Unam quidem et unitatem propter unam essentiam, trinam vero et trinitatem propter tres nescio quid. Licet enim possim dicere trinitatem propter patrem et filium et utriusque spiritum, qui sunt tres: non tamen possum proferre uno nomine propter quid tres, velut si dicerem: propter tres personas, sicut dicerem unitatem propter unam substantiam. Non enim putandae sunt tres personae, quia omnes plures personae sic subsistunt separatim ab invicem, ut tot necesse sit esse substantias, quot sunt personae; quod in pluribus hominibus, qui, quot personae, tot individuae substantiae sunt, cognoscitur. Quare in summa essentia sicut non sunt plures substantiae, ita nec plures personae.

Si quis itaque inde velit alicui loqui: quid tres dicet esse patrem et filium et utriusque spiritum, nisi forte indigentia nominis proprie convenientis coactus elegerit aliquod de illis nominibus, quae pluraliter in summa essentia dici non possunt, ad significandum id, quod congruo nomine dici non potest; ut si dicat illam admirabilem trinitatem esse unam essentiam vel naturam et tres personas sive substantias?[4] Nam haec duo nomina aptius eliguntur ad significandam pluralitatem in summa essentia, quia persona non dicitur nisi de individua rationali natura, et substantia principaliter dicitur de individuis, quae maxime in pluralitate consistunt. Individua namque maxime substant, id est, subiacent accidentibus, et ideo magis proprie substantiae nomen suscipiunt. Unde iam supra[5] manifestum est summam essentiam, quae nullis subiacet accidentibus, proprie non posse dici substantiam; nisi

36 dici non posse *M*

[1] Boeth., *In Categ. Arist.* PL 64, 270 A.
[2] Cf. Iac. 2, 26: fides sine operibus mortua est. cf. etiam 2, 17 et 20.
[3] Cf. Gal. 5, 6: fides, quae per caritatem operatur.
[4] cf. praefationem p. 2. [5] c. XXVI, p. 32s.

substantia ponatur pro essentia. Potest ergo hac necessitatis ratione irreprehensibiliter illa summa et una trinitas sive trina unitas dici una essentia et tres personae sive tres substantiae.

CAPITULUM LXXX.

Quod ipsa dominetur omnibus et regat omnia et sit solus deus.

Videtur ergo, immo incunctanter asseritur, quia nec nihil est id, quod dicitur deus; et huic soli summae essentiae proprie nomen dei assignatur. Quippe omnis, qui deum esse dicit, sive unum sive plures, non intelligit nisi aliquam substantiam, quam censet supra omnem naturam, quae deus non est, ab hominibus et venerandam propter eius eminentem dignitatem, et exorandam contra sibi quamlibet imminentem necessitatem. Quid autem tam pro sua dignitate venerandum et pro qualibet re deprecandum, quam summe bonus et summe potens spiritus, qui dominatur omnibus et regit omnia? Sicut enim constat, quia omnia per summe bonam summeque sapientem omnipotentiam eius facta sunt et vigent: ita nimis inconveniens est, si aestimetur, quod rebus a se factis ipse non dominetur, sive quod factae ab illo ab alio minus potente minusve bono vel sapiente aut nulla penitus ratione, sed sola casuum inordinata volubilitate regantur; cum ille solus sit, per quem cuilibet et sine quo nulli bene est et ex quo et per quem et in quo sunt omnia[1]. Cum igitur solus ipse sit non solum bonus creator, sed et potentissimus dominus et sapientissimus rector omnium: liquidissimum est hunc solum esse, quem omnis alia natura secundum totum suum posse debet diligendo venerari et venerando diligere; de quo solo prospera sunt speranda; ad quem solum ab adversis fugiendum; cui soli pro quavis re supplicandum. Vere igitur hic est non solum deus, sed solus deus ineffabiliter trinus et unus.

EXPLICIT MONOLOGION LIBER ANSELMI.

---

10 hominibus] vel omnibus *suprascriptum in M* 21 ipse solus *R* 28 CANTUARIENSIS ARCHIEPISCOPI *add. B* EXPL. *deest in R*

---

[1] Cf. I Cor. 8, 6: Nobis tamen unus est deus, pater, ex quo omnia; Rom. 11, 36: Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.

Die Heilige Schrift des Neuen Testamentes

übersetzt und erklärt von

Prof. Dr. Petrus Dausch (Dillingen) / Prof. Dr. Max Meinertz (Münster i. Westf.) / Prof. Dr. Ignaz Rohr (Tübingen) / Prof. Dr. Jos. Sickenberger (München) / Prof. Dr. Alf. Steinmann (Braunsberg) / Prof. Dr. Fritz Tillmann (Bonn) / Prof. Dr. Wilh. Vrede (Münster i. Westf.).

Bd. 1: Die drei älteren Evangelien v. Dausch. Mit einer Geschichte des Neuen Testaments von Sickenberger, 3. Aufl. 1923 RM. 9.—
„ 2: Das Johannes-Evangelium von Tillmann, 3. Aufl. 1923 „ 5.—
„ 3: Die Apostelgeschichte von Steinmann, 3. Aufl. 1924 . . „ 4.50
„ 4: Die Briefe an die Thessalonicher und Galater von Steinmann, 3. Aufl. 1923 . . . . . „ 2.40
„ 5: Die Briefe des heil. Paulus an die Korinther und ein Brief an die Römer von Sickenberger, 3. Aufl. 1923 . . . „ 5.—
„ 6: Die Gefangenschaftsbriefe des heil. Paulus von Meinertz und Tillmann, 3. Aufl. 1923 . . . . . „ 2.60
„ 7: Die Pastoralbriefe des heil. Paulus von Meinertz, 3. Aufl. 1923 . . . . . „ 2.—
„ 8: Der Hebräerbrief, der Jakobusbrief; Judas-, Petrus- und Johannesbriefe; die Geh. Offenbarung des heil. Johannes von Rohr, Meinertz und Vrede, 3. Aufl. 1924 „ 5.—
Dasselbe komplett gebunden in 4 vornehmen Ganzleinenbänden (Geschenkbänden) . . . . . „ 48.—

Die Heilige Schrift des Alten Testamentes

übersetzt und erklärt in Verbindung mit Fachgelehrten herausgegeben von Prof. Dr. Franz Feldmann und Prof. Dr. Heinrich Herkenne

Das Buch Ezechiel von Prof. Dr. Paul Heinisch. 1923.
Brosch. RM. 4.20, geb. in Leinen RM. 5.70
Das Buch der Sprüche von P. Hermann Wiesmann (S. J.). 1923.
Brosch. RM. 1.60, geb. in Leinen RM. 3.—
Das Buch Josue von Prof. Dr. Alfons Schulz. 1924.
Brosch. RM. 1.60, geb. in Leinen RM. 3.—
Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus von Prof. Dr. A. Eberharter. 1925.
Brosch. RM. 4.20, geb. in Leinen RM. 5.70
Das Buch des Predigers oder Koheleth von Prof. Dr. Arthur Allgeier. 1925.
Brosch. RM. 1,80, geb. in Leinen RM. 3.—
Das Buch der Weisheit von Prof. Dr. Franz Feldmann. 1926.
Brosch. RM. 4.20, geb. in Leinen RM. 5.70
Das Buch der Richter und das Buch Ruth von Prof. Dr. Alfons Schulz. 1926.
Brosch. RM. 4.20, geb. in Leinen RM. 5.70
Die Bücher der Könige von Abt Dr. Simon Landersdorfer O. S. B. 1927.
Brosch. RM. 7.50, geb. in Leinen RM. 9.—
Das Hohe Lied von P. Athanasius Miller O. S. B. 1927.
Brosch. RM. 2,70, geb. in Leinen RM. 4.—
Das Buch Daniel von Prof. Dr. Johann Goettsberger. 1928.
Brosch. RM. 3.50, geb. in Leinen RM. 4.80

Weitere Bände befinden sich in Vorbereitung

Peter Hanstein, Verlagsbuchhandlung, Bonn

BR
63
F4
v.20

41598

Anselm.
S. Anselmi cantuariensis archiepiscopi liber Monologion

BR
63
F4
v.20

41598

GRADUATE THEOLOGICAL UNION LIBRARY
BERKELEY, CA 94709

GTU Library
BR63 .F4 v.20
Anselm/S. Anselmi cantuarensis archiepis
G
3 2400 00036 3873